

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
İSLAM TETKİKLERİ MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF THE NEAR EAST UNIVERSITY ISLAMIC RESEARCH CENTER

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ İSLAM TETKİKLERİ MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF THE NEAR EAST UNIVERSITY ISLAMIC RESEARCH CENTER

ISSN: 2148-922X

Dergimiz, uluslararası hakemli bir dergi olup, uluslararası
Research Databases veri indeksi ve İSAM İslâm Araştırmaları Merkezi
ve dergipark tarafından taranmaktadır.

Yakın Doğu Üniversitesi Adına Sahibi

Owner on Behalf of Near East University
Dr. Suat İrfan GÜNSEL

Onursal Editör | Honorary Editor

Prof. Dr. Ümit HASSAN (Rektör/President)

Editörler | Editors

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ & Doç. Dr. Ahmet Erhan ŞEKERCİ
mehmet_mahfuz@yahoo.com; ahmetsekerci@gmail.com

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK, Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ,
Doç. Dr. Ümit Horozcu, Yrd. Doç. Dr. Muhammet Mucahit ASUTAY,
Dr. Öğr.Üy. Fethullah ZENGİN, Ar.Gör. Zeynep Münteha KOTAN

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Mümtaz ALİ (International Islamic University, MALEZYA)
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Üyesi, KKTC)
Prof. Dr. Talip ATALAY (K.K.T.C. Din İşleri Başkanı, KKTC)
Prof. Dr. Muhammed BABAAMMİ (Metodoloji Enstitüsü Müdürü, CEZAYİR)
Prof. Dr. İsmail BARDHİ (Dean School of Islamic Theology of Skoplje, ABD)
Prof. Dr. Şenol BEKTAŞ (Yakın Doğu Üniversitesi Rektör Yardımcısı, KKTC)
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, KKTC)
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ (Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü, MAKEDONYA)
Prof. Dr. Enis HURŞİT, (Refah Üniversitesi Rektörü, PAKİSTAN)
Prof. Dr. Ali KARADAĞI, (Katar Üniversitesi, KATAR)
Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR (T.C. Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömer ÖZSOY (Frankfurt Üniversitesi ALMANYA)
Prof. Dr. Burhanettin TATAR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ (T.C. Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)
Doç. Dr. Recep DURAN (Yakın Doğu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, KKTC)
Doç. Dr. Muhammed REYYAN, (Ürdün Üniversitesi, ÜRDÜN)
Doç. Dr. Mehmet ÜMİT (Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Üyesi, KKTC)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SUIÇMEZ (Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yönetim Yeri | Head Office

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
email: mehmetmahfuz@gmail.com
mehmet.mahfuz@neu.edu.tr

ISSN: 2148-922X

Mizanpaj: Ankara Dizgi Evi

Baskı/Printing: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası/Aralık 2018

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN	5
Saliha UYSAL DİN PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA ÖLÜM EŞİĞİ DENEYİMLERİ	7
Dr. Öğrt. Üyesi Ayhan IŞIK ŞEYHÜLİSLÂMLIK BELGELERİNDE KIBRIS'TA EĞİTİM ALANINDA KURULAN VAKIFLAR	45
Yrd. Doç. Dr. Semira KARUKO EL-CÜRĀNÎ'NİN BELAĞAT İLMİNDE EL-BEYAN VE'T-TEBYİN'İN İZLERİ.....	79
Prof. Dr. Ali DURUSOY İBN RÜŞD FELSEFESİNDE MANTIK BİLİMİNİN YERİ.....	93
Mehmet ERDOĞAN İSLAM VE İNANÇ-EYLEM-ERDEM BÜTÜNLÜĞÜ	105
İsmail GÜLEÇ İSLAM VE EDEBİYATIMIZ.....	117
YAZIM KURALLARI.....	123

DİN PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA ÖLÜM EŞİĞİ DENEYİMLERİ (NEAR DEATH EXPERIENCES)*

Saliha UYSAL**

Makale Geliş: 15.08.2018

Makale Kabul: 10.09.2018

ÖZ

Bu çalışmada Ölüm Eşiği Deneyimleri(ÖED) din psikolojisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çerçevede, yaşayanların hayatlarında dini ve psikolojik açıdan köklü değişikliklere neden olan bu deneyimde görülen temel karakteristiklere, deneyim öncesi, esnası ve sonrasında psiko-sosyal durumlara ışık tutulmaktadır. Konuya ilişkin kavram analizlerini ve ÖED literatürünü içermeyen yanı sıra çalışmanın en özgün katkısı, nitel araştırma modellerinden mülakat tekniğiyle elde edilen veriler vasıtasıyla olmuştur. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen ve kartopu tekniğiyle ulaşılan, ÖED yaşamış 13 kişiyle mülakat yapılmıştır. Araştırma neticesinde ÖED öncesinde kişinin sahip olduğu inançlara, kişilik yapılarına ve ruhsal hallerine; ÖED esnasında görülen bilişsel, afektif, paranormal ve transandantal unsurlara; son olarak da ÖED sonrasında kişinin inançlarında, ibadetlerinde, kişiliğinde, ölüme ve ölüm sonrasına bakışında meydana gelen değişikliklere ilişkin dikkat çekici bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ruh, Beden, Beden Dışı Deneyim (BDD), Ölüm, Ölüm Eşiği Deneyimi (ÖED), Işık, Tünel, Din Psikolojisi.

ABSTRACT

NEAR DEATH EXPERIENCES IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGY OF RELIGION

In the present paper, Near Death Experiences (NDEs) are examined from the perspective of psychology of religion. Within this framework, the aim is to shed light on NDEs' basic features as well as the psychosocial attitudes observed during pre-, mid- and post-experience which have profound effects that change the experiencers' religious beliefs and psychological states. The study does not only include relevant concept analysis and NDE literature but also bears an original approach thanks to the data collected by qualitative research models adopted through interviews. A total of 13 near death experiencers selected using purposive sampling methods and contacted through the snowball technique were interviewed. In consequence of the research while the findings related to the beliefs,

* Bu makale, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doç. Dr. Ümit Horozcu danışmanlığında yürütülen "Din Psikolojisi Bağlamından Ölüm Eşiği Deneyimleri (Near Death Experiences" başlıklı tezden elde edilmiştir.

** Dr. Araş. Gör. İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı

personality types, psychological states before NDE obtained about pre-experience; the cognitive, affective, paranormal and transcendental components obtained about mid-experience and lastly, differences in belief, personality, view for death and after-life are obtained about post-experience.

Key Words: Soul, Body, Out-of-Body Experience (OBE), Death, Near Death Experience (NDE), Light, Tunnel, Psychology of Religion.

GİRİŞ

Ruh, beden, ruh-beden ilişkisi ve ölüm kavramları insanlık tarihi kadar eski ve merak uyandıran olgulardır. İnsanoğlu, ölümü merak ettiği kadar, hayatın kaynağı olarak gördüğü ama bir türlü hakikatine vakıf olamadığı ruh, ruhla beden arasındaki ilişki, ölüm ve ölüm sonrası üzerine kafa yormuş, bunları anlamaya ve anlamlandırmaya çaba harcamış, fikirler üretmiş, inançlara sahip olmuştur.

İnsanın, hakkında köklü bilgiye sahip olduğu ve bir dereceye kadar hakim olduğu “hayat” ile hakkında bilgi sahibi olmadığı ve üzerinde hiçbir dahlinin bulunmadığı “ölüm”ü birleştirdiği, bilinenden bilinmeyene ilişkin bilgi olmasa da bir nevi deneyim kırıntısı elde ettiği hallerden biri de “Ölüm Eşiği Deneyimi”dir (ÖED).

İnsanın dine, Allah’a ve ahirete ilişkin merakını gidermede dinler ve felsefelerin yanında dini ve mistik deneyimlerin önemli bir katkısı vardır. Öyle ki yaşadığı mistik deneyim neticesinde mevcut inancı kuvvetlenen, yeni inançlar elde eden, inancını revise eden yahut tamamen değiştiren insanların sayısı hiç de az değildir. İşte, aynı zamanda bir tür mistik deneyim olan ÖED’lerin onları tecrübe edenler için ruha, ruh-beden ilişkisine, ölüm ve sonrasına ilişkin merakını gidermede hiç de azımsanamayacak bir katkısı bulunmaktadır. Birçok insan, yaşadığı ÖED ile zihnindeki dinî istifhamlara cevap bulduğu gibi psikolojik açıdan tatmin duygusu yaşamaktadır.

Psikoloji ve din psikolojisi literatürüne bakıldığında Batı’da İslam dışındaki din mensuplarının ÖED’lerine ilişkin birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Haddizatında Batı’da Müslümanlar üzerine yapılmış çalışmalar olsa da oldukça sınırlı sayıdadır. Ülkemizde ise tıp alanında konuyu ele alan birkaç çalışma varsa da din psikolojisi dahil sosyal bilimlerin hiçbir alanında ÖED çalışmasına rastlanmamaktadır. Literatürdeki boşluktan hareketle başlayan bizim araştırmamız ise, ülkemizden Müslümanların ÖED’leri üzerine kurgulanmış, ancak original bir karşılaştırma imkanı oluşturmak adına da çalışma grubuna yabancı deneyimciler dahil edilmiştir. Bu bakımdan gerek insanı psiko-sosyal açıdan etkileyen olgulardan birine dair kritik bilgiler veren bir konuyu aydınlatmanın dışında yerli din psikolojisi literatüründeki boşluğu belli ölçüde dolduruyor olması bakım-

dan araştırmamızın özgün bir değer taşıdığı söylenebilir.

Şimdi öncelikle öncesi, esnası ve sonrasıyla ÖED fenomenini tanıttacağız. Bu çerçevede yabancı literatürde ön plana çıkan araştırmalarda elde edilen ÖED öncesinde kişinin sahip olduğu inanç durumuna, kişilik özelliklerine ve psikolojik yapısına; ÖED esnasında deneyimlenen unsurlara ve ÖED sonrasında bireyin hayatında, kişiliğinde, dindarlığında, ölüm algısında vs.de meydana gelen değişimlere ilişkin bulguları ortaya koyacağız. Bunun ardından özgün araştırmamızın metodu hakkında bilgi verdikten sonra araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz bulguları sunacağız.

1. ÖED FENOMENİ

1.1. Tanımı

ÖED'yi tanımlamaya geçmeden önce bu deneyimin isimlendirilmesinden ve bizim bu araştırmadaki tercihimizden söz edelim. Bu deneyimi anlatmak üzere en çok kullanılan İngilizce "Near Death Experience" tabiri, ilk olarak 1970'lerin başında Raymond Moody tarafından kullanılmıştır.¹ Ancak son zamanlarda yaptığı ÖED çalışmalarıyla dikkat çeken Sam Parnia, hastaların bu deneyimlerde ölüm çizgisinin ötesine geçmeleri sebebiyle "Near Death Experience" teriminin kullanımının yanlış olduğunu, dolayısıyla "Death Experience/Ölüm Deneyimi" ya da "Threshold of Death/Ölüm Eşiği"² kullanımının daha doğru olduğunu ileri sürmüştür. Türkçe kaynaklarda ise bu terimin "Ölüme Yakın Deneyimler", "Yakın Ölüm Deneyimleri" gibi farklı şekillerde tercüme edildiği tespit edilmiştir. Biz de Sam Parnia'nın bu eleştirisini haklı bularak "Ölüm Eşiği Deneyimleri" şeklindeki isimlendirmeyi tercih ettik. Bununla birlikte "Threshold of Death" veya "Death Experience" ifadelerinin yerine Batı literatüründeki yaygın kullanım ve kabulü göz önünde bulundurarak "Near Death" in kullanımına dair herhangi bir müdahalede bulunmamayı uygun görerek başlıkta bu isme yer verdik.

İsimplendirmedeki bu küçük tartışma bir kenara bırakılırsa, ÖED, kalp krizi,³ doğum,⁴ trafik kazası, diğer kazalar gibi nedenlerle klinik olarak ölü kabul edilen insanların ruhlarının fiziksel bedenlerini terk ederek

1 Carol Zaleski, *OtherWorld Journeys*, Oxford University Press, New York, 1987, s. 5.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Zühal Voigt, "Gidip de Geri Dönenler", *Sevgi Dünyası*, İstanbul, 2014, 544, s. 25; Sam Parnia, Josh Young, *Erasing Death*, Harper One, New York, 2013, s. 56-58.

3 ÖED'lere yol açan unsurlardan biri olan kalp krizi, kişinin ölümüne neden olan kalp durmasıyla karıştırılmamalıdır. Kalp krizi, kalbe taze kan götüren damarın tıkanmasıyla meydana gelir ve bunun sonucunda da kalp kasının bir bölümü ölebilir. Kişinin ölümü ise kalbinin durmasıyla gerçekleşir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zühal Voigt, "Ne Zaman Ölmüş Oluyoruz?", *Sevgi Dünyası*, s. 23.

4 Birk Engmann, Muyassar Turnaeva, "Near-Death Experiences in Central Asia", *Advanced Studies in Medical Sciences*, 2013, 1(1), s. 3, Hikari Ltd. (Bu makalede 35 yaşında Özbek bir kadının doğum esnasında yaşadığı ÖED'ye de yer verilmektedir.)

farklı bir mekana veya aleme gittikleri; bedenlerinin dışında kendilerini yahut etrafında olanları izledikleri; hatta bedenlerine geri döndükten sonra bedenleri dışındayken izledikleri şeyleri detaylarıyla aktardıkları; yoğun sevgi, huzur, ışık, vefat eden yakınlar gibi fenomenleri algıladıkları deneyimlerdir.⁵Ölüme temas sırasında tekerrür eden unsurlardan söz eden Moody, bunlardan yola çıkarak ÖED'yi "Ölüm anında bazı kişilerin başına gelen davetsiz derin manevi olaylar" şeklinde tanımlamaktadır.⁶ Moody ve bir diğer ÖED uzmanı Ring, ortak şekilde, ÖED yaşayan kişilerin, bu dünyadan çıktıkları yolculuğu tamamlamadan geri dönen kişiler olduğunu belirtirler. Onlar ayrıca bu dünyaya ilişkin olarak tam bir bilinçsizlik ve eylemsizlik halinin hakim olduğunu, kişinin tıbben hayatını kaybettiğinin kabul edildiğini ve bunun aslında farklı bir bilinç ve eylemin gerçekleştiği yeni bir alem tecrübesi olduğunu bildirirler. Onlara göre bunlar, tekil yaşantılar olduğundan ötürü diğer kişiler tarafından kolayca idrak edilememektedir.⁷

1.2. Tarihçesi

ÖED'nin tarihsel gelişim sürecinden bahsetmek gerekirse öncelikle, *Tibetlilerin Ölüler Kitabı* adıyla zikredilen *Bardo Thodol*'da⁸bahsedilen olayları anmak gerekir. Bu kitapta yer alan ve ölecek kişiye rehberlik edeceğine inanılan bilgiler, ölüm eşiği deneyimleri kapsamında değerlendirilmektedir.⁹ Antik çağda, ölüm eşiğine ilişkin sembol öykü, ölüm eşiği deneyimlerini felsefesine dahil eden Platon'un Er hikayesidir. Hikayede Er, öldükten sonra ruhu başka bir aleme gidip daha sonra canlanan bir kişidir.¹⁰ Ölümden dönme hikayeleri, Orta Çağda daha da yaygınlık kazanmıştır. Protestanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte hikayelerin sayısı 19. yüzyılda yeniden yaygınlaşınca kadar düşüşe geçmiştir. Bununla birlikte 1700'lü yıllarda ölümlerin kendisine sırlar verdiğini söyleyen ve beden dışı deneyimler yaşayan bilim adamı Emanuel Swedenborg (ö:1772) gibi ba-

5 Gregory Shushan, *Conceptions of the Afterlife in Early Civilizations*, Continuum International Publishing Group, New York, 2009, s. 37.

6 Surbhi Khanna and Bruce Greyson, "Daily Spiritual Experiences Before and After Near-Death Experiences", *Psychology of Religion and Spirituality*, 2014, 6(4), s. 303; Barbara A. Walker & William J. Serdahely, "Historical Perspectives on Near-Death Phenomena", *Journal of Near Death Studies*, 9 (2) Winter 1990, s. 113.

7 Carol Neiman, Emily Goldman, *Ölümden Sonra Yaşam*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 139.

8 "Ölüm eşiğini öğrenerek kurtuluş" anlamına gelen Bardo Thodol sözcüklerinin ilkinin oluşturduğu "bardo", "ölüm eşiği", "thodol" ise "öğrenerek kurtuluş" manalarındadır.

9 Detaylı bilgi için bkz. Ed. Evans-Wentz, *The Tibetan Book of the Dead (Bardo Thodol)*, Trans. Lama Kaza Dawa-Samdub, Contributor: C.G. Jung, Oxford University Press, London, 1980.

10 Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, 1975, İstanbul, s. 300-302; Ahmet Erhan Şekerci, "Platonda Mitolojik Düşünce ve Er Mitosu" *Felsefe Dünyası*, sayı:52, 2010/2, s.269-270.

zıları bu konuyu gündemlerinde tutmak suretiyle olgunun varlığını sürdürmüştür.¹¹ Benjamin Franklin (ö:1790), Elizabeth Browning (ö: 1861), Louisa May Alcott (ö:1883), Thomas Edison (ö:1931), Ernest Hemingway (ö: 1961), Carl G. Jung (ö: 1961) ve Eddie Rickenbacker (ö: 1973), gibi bilim adamı, yazar, düşünür ve ünlüler de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra William Shakespeare (ö: 1616), Victor Hugo (ö:1885), Katherine Anne Porter (ö:1980) gibi birçok meşhur yazar da kişisel deneyime dayansın ya da dayanmasın ölüm eşiği fenomeninin unsurlarını öykülerinde anlatmışlardır.¹²

Eskiden ölüm ve sonrasına ilişkin araştırmalarda daha çok ölümlerle görüştüğünü söyleyen kimselerin hikayelerine başvurulurken, son yıllarda işin seyri değişmiştir. Öyle ki tıbbî teknolojinin ilerlemesine paralel bir şekilde tıbbi diriltme tekniklerinin gelişmesiyle ÖED'lerin sıklığı daha da artmış, böylece sadece ABD'de yaklaşık dokuz milyon insan bu tarz deneyimler yaşamıştır. Bağlantılı bir şekilde son otuz yılda ölüm eşiğine yönelik hem akademik ve popüler merak hem de araştırmalar fazlaşmıştır. Öyle ki 2 yıl önce yapılan bir araştırmaya göre ÖED'lere ilişkin 629 yazar tarafından çeşitli hakemli dergilerde 829 makale yazılmıştır. Aynı şekilde Google arama motorunda ÖED'den bahseden çoğu maneviyatla ilişkili 440 bin makale bulunmaktadır.¹³ Sonuç itibariyle "diğer tarafa göz kırpmak" şeklinde değerlendirilen ÖED'lerin çok iyi bir şekilde kayıt altına alındığı söylenebilir.¹⁴

İngiltere'de 1882'de kurulan Psikik Araştırma Cemiyeti'nin Amerika kolu, 1885'te William James'in liderliğinde kuruldu. Cemiyetin yoğun incelemesinden sonra "kabul pulu" alan kişisel anlatılar, paranormal fenomenin ispatı olarak kontrol edilebilir deneylerin yerini almaya başladı. Bu fenomene indirgemeci açıklamalar getiren şüpheci doktor ve psikologlara ise aksini kanıtlama sorumluluğu yüklendi.¹⁵

1930 ve 1960'larda nispeten konuya ilgi azaldı ise de ortaya çıkan anlatılarda da azalma oldu ise de 1970'lerde Raymond Moody deneyime yeni bir kimlik kazandırmayı başardı. O, ilk defa bu tür olayları bir kitapta top-

11 Walker, Serdahely, "Historical Perspectives on Near-Death Phenomena", s. 107-108. Ölümün ilk devrelerinden geçtiğini ve bedenden ayrılma deneyimi yaşadığını iddia eden Swedenborg'un deneyiminin detayları için bkz. Moody, *Ölümden Sonra Hayat*, s. 127.

12 Walker, Serdahely, "Historical Perspectives on Near-Death Phenomena", s. 107.

13 Khanna and Greyson, "Daily Spiritual Experiences Before and After Near-Death Experiences", *Psychology of Religion and Spirituality*, s. 303.

14 Constance Jones, *Huzur İçinde Yatsın, Ölüme Dair Herşey*, çev. Mehmet Gürsel, Dharma Yayınları, İstanbul, 2004, s. 76.

15 Walker, Serdahely, "Historical Perspectives on Near-Death Phenomena", s. 109-110.

layarak yayınladı. Bu kitabın 30 dile çevrilerek yayınlanması birçok araştırmacının 1977’de Virginia’da toplanıp ÖED’nin geleceğini şekillendirecek istişareler yapmalarına ve nihayetinde ilk profesyonel organizasyonu kurmalarına ortam hazırladı.¹⁶Moody bu etkisine rağmen bilim dünyasında birçok kişi için ÖED’yi meşrulaştıran isim, Uluslararası Ölüm Eşiği Çalışmaları Derneği’nin bir dönem başkanlığını yapmış psikoloji profesörü Dr. Kenneth Ring olarak kabul edilir.¹⁷Yine 1970’lerin başında ölüm eşiği fenomeninin varlığından bahsetmeye başlayan Elisabeth Kübler Ross’un yorumları toplumda ciddi bir etki yaratarak halkın ilgisini, merakını canlandırdı.¹⁸1979’da John Audette Fred Schoonmaker’ın hayatî tehlike arz eden olaylarda öleyazan kişilerden topladığı 2,300 vakayı yayınlamıştır. 1978’de John Audette, Bruce Greyson, Kenneth Ring and Michael Sabom öncülüğünde kurulan ASSNDP (the Association for the Scientific Study of Near-Death Phenomena), 1981’de isim değiştirerek Connecticut Üniversitesi’nde konuşlanan IANDS (Uluslararası Ölüm Eşiği Çalışmaları Derneği) olarak tüzel kişilik kazanmıştır. 1982’de ise Michael Sabom 116 hastayla mülakatları içeren *Recollections of Death* kitabını yayınlarak, çalışmalara farklı bir ivme kazandırdı. 1984’de ise Ring ÖED’lere dair ikinci temel bilimsel araştırmasını yaparak, katılımcıların anlamlı değer değişiklikleri geçirdiği sonucuna vardı.¹⁹

1.3. Temel Karakteristikler

ÖED temel karakteristiklerini deneyim öncesi, deneyim esnası ve deneyim sonrası olmak üzere üç bölüme ayırdığımız tasnifimizde deneyiminin yaşı, cinsiyeti, kişilik özellikleri, inançları, dindarlığı deneyim öncesine ait karakteristikler deneyim öncesine dahil olmaktadır. ÖED çalışmalarında yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, sosyoekonomik durum, cinsel tercih/yönelim, manevî inanışlar, dinî bağlılıklar, ırk, kültür çevresi, fiziksel yetiler, engelli olup olmama, mesleki deneyimler gibi değişkenlerinin ÖED yaşanmasıyla ilişkili olmadığını araştırılmıştır.²⁰Araştırma sonuçlarını

16 Walker, “Historical Perspectives on Near-Death Phenomena”, s. 114.

17 Jenny Randles, Peter Hough, *Öteki Dünya*, çev. Mehmet Harmancı, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 343-344. Bu derneğin ismi, Walker ve Serdahely’nin makalesinde ASSNDP Ölüm Eşiği Fenomeni Bilimsel Çalışma Derneği olarak geçmektedir.

18 Walker, a.g.m., s. 112.

19 Walker, a.g.m., s. 114-115.

20 Stanislav Grof, *Sonsuz Yolculuk*, Çev. Cengiz Yücel, Ray Yayıncılık, İstanbul, 2014.s. 236-238.;Walker, “Historical Perspectives on Near-Death Phenomena”, s. 114-115.; Natalie Trent-von Hasler, Mario Beauregard, “Near-death Experiences in Cardiac Arrest: Implications For the Concept of Non-local Mind”, *Rev Psiq Clîn.*, 2013;40(5), s. 198; ayrıca bkz. Pim van Lommel et. al., “Near-death Experience in Survivors of Cardiac Arrest: A Prospective Study in the Netherlands”, 2001, *Lancet*, 358 (9298), s. 2039 – 2045.; Pim Van Lommel, *Consciousness Beyond Life: The Science of the Near-Death Experience*, Harper Colliens e-book, s. 106.; Janice Miner Holden et. al., “Tea-

özetleyecek olursak deneyimin sahip olunan psikolojik özelliklerin değişimine katkıda bulunup bulunmadığı ile ilgili kesin bir kanaat ortaya çıkmamaktadır. Diğer taraftan IQ seviyesi, dışa/içe dönük olmak, nevrozizm, psikotizm, kaygılı tip yapısı, histeri eğilimi, ölüm kaygısı gibi psikolojik durumlar da ÖED ile ilişkili bulunmamıştır.²¹ Madde ve ilaç kullanımının deneyim yaşanmasına yol açtığına dair ipuçlarına ulaşılmış olsa da Tart gibi araştırmacıların detaylı çalışmaları sonucunda madde kullanımının sebep olduğu deneyimler ile ÖED'ler arasında ciddi farklılıklar bulunduğu ortaya konulmuştur.²² ÖED yaşayan kişilerin deneyim öncesindeki duygusal durumlarının son derece dengeli ve istikrarlı olduğu tespiti ise ayrıca önemlidir. Bipolar bozukluk, mani, psikoz, şizofreni gibi psikiyatrik rahatsızlıkların, demans gibi nörolojik problemlerin ÖED'ye sebep olmadıkları, tam tersine ölüme yaklaşıldığı vakitlerde bu hastalıkların belirtilerinin azaldığı ifade edilmiştir. ÖED'lerin halüsinasyon da olmadığına dair bilimsel tespitler bulunmaktadır.²³

ÖED yaşayanların ÖED öncesinde bu deneyim hakkında bilgi sahibi olmalarının deneyime zemin hazırlayan sebeplerden olup olmadığı akları gelen sorulardan biridir. Greyson ve Stevenson'un yaptıkları araştırmalar sonucunda, deneyim öncesinde ÖED hakkında bilgi sahibi olmanın deneyimi tetiklemediği, deneyimin hiçbir özelliğinin ÖED'ye dair önceden bilgi sahibi olmakla ilişkili olmadığı,²⁴ ÖED yaşayanların çoğunun daha önce ÖED bilgisine sahip olmadıkları, önceden ÖED bilgisine sahip olanların da deneyim öncesi inançlarının ÖED'lerinin şimdiki kapsam ve yapısı ile alakalı olmadığı tespit edilmiştir.²⁵ Buna paralel bir şekilde, Bruce Greyson'ın 1991'deki çalışması, araştırmacıların ÖED'lerin dinsel öğretilere dayanan imgelemleri yansıttığı iddiasının zıddına ÖED'lerin din ve dindarlıkla hiçbir ilişkisinin olmadığını ortaya koymuştur.²⁶ Dinî inanç ve benzeri şeyler-

ching About Near-death Experiences: The Effectiveness of Using the Day I Died", *Omega*, 2011, 63(4), s. 376.

- 21 Does Personality Affect a Near-Death Experience?, Near Death Experiences Series, Article 8, <http://www.horizonresearch.org/near-death/intro-to-the-nde-phenomena/does-personality-affect-a-near-death-experience/> Çevrimiçi: 13.02.2018.
- 22 David Jay Brown, "Exploring the Near-Death Experience: An Interview with Charles Tart", *Maps Bulletin*, 20(1). s. 16.
- 23 Mehmet Emin Demirkol, Lut Tamam, "Ölüm İyiliği Fenomeni", *Çukurova Medical Journal*, 41 (3), 2016, s. 561.; Pim van Lommel, *Consciousness Beyond Life: The Science of the Near-Death Experience*, Harper Colliens e-book, s. 237.
- 24 Bruce Greyson, "Near- Death Experiences Precipitated by Suicide Attempt: Lack of Influence of Psychopathology, Religion, and Expectations", *Journal of Near-Death Studies*, 9 (3) Spring 1991, s. 187.
- 25 Michael Schroter Kundhart, "A Review of Near Death Experiences", *Journal of Scientific Exploration*, 1993, 7(3), s. 226.
- 26 Greyson, "Near- Death Experiences Precipitated by Suicide Attempt: Lack of Influence of Psychopathology, Religion, and Expectations", s. 187.

le ölüm eşiği derinliği arasında hiç bir anlamlı korelasyon bulunamamıştır.²⁷Kenneth Ring ÖED benzeri deneyimlerin yaşanması için dinî inancın gerekli olmadığını ifade etmiştir. Ona göre bir ateist de çok dindar birinin tecrübesini yaşayabilirdi.²⁸ Budistler, Hindular, Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Mormonlar arasında ölüm eşiği deneyimi aktaranlara rastlanmıştır. Kendilerinden ve bu yaşamdan daha harika bir şeyin varlığına olan inanç yoksunluğuna yatkınlıkları olsa da agnostikler ve ateistler de ölüm eşiği deneyimleri yaşadıklarını bildirmişlerdir.²⁹Kültürel ve dinî varsayımlar deneyimlerin yorumlanmasını etkilemektedir, ama aralarında açık benzerlikler bulunmaktadır.³⁰

Tasnifimizde ÖED esnasındaki temel karakteristikler kapsamında ise araştırmalarda en fazla rastlanılan unsurlardan bedenden ayrılma, tünel, boşluk, ışık, kutsal varlıklar ya da daha önce vefat etmiş yakınlarla karşılaşma, sevgi mutluluk huzur hissi, yüce bilgiye erişme, işitilen sesler, hayatın gözden geçirilmesi, geri dönmeye isteksizlik, deneyimin anlatılmaması ya da anlatılmak istenmemesi yer almaktadır. Şimdi bu her bir unsuru kısaca ele alalım.

Bedenden ayrılma hissi, hastaların doktorun ölüm ilanının bedeninin dışından tam bir şuur ve gerçeklikle izlemesidir. Bazen kişi doktor olmasa bile kendi cansız bedenini, başkalarının bu bedene müdahalesini izler. Beden Dışı Deneyim (BDD) de denilen bu olgu, ÖED'nin en önemli unsurlarının başında gelmektedir.³¹

ÖED'lerin çoğunda deneyimi yaşayanların **boşluk** olarak nitelendirdikleri bir alana geçtikleri rapor edilmiştir. Bu boşluk, kimi zaman derin bir karanlıktan ibarettir. Bu mekan, deneyimi yaşayan kişinin kendisini imtihana çektiği, yeryüzü tecrübesinin üzerinde düşünüp nereye gitmek istediğine karar verebileceği bir alandır. Bazı deneyimciler için bu boşluk, ışığı ve aşkı görebildikleri cennetvari bir alan iken, bazıları içinse korkunç bir cehennemî yapıyı barındırır. Boşluğun içinde yargılanma yoktur, yalnızca

27 Kenneth Ring, *Heading Toward Omega: In Search of the Meaning of the Near-Death Experience*, William Morrow Books, 1984 (Aktaran: Near Death Key Facts, IANDS, Durham, s. 5.)

28 Simon Dein, "Attitudes Towards Spirituality and Other Worldly Experiences: An Online Survey of British Humanists", *Secularism and Nonreligion*, 2016, 5(9), s. 3.

29 David San Flippo, *Religious Interpretations of Death, Afterlife & NDEs*, Kimball Publishing, USA, 2006, s. 8.

30 David Rousseau, "The Implications of Near-Death Experiences for Research into the Survival of Consciousness", *Journal of Scientific Exploration*, 2012, 26(1), s. 61.

31 Olaf Blanke, Sebastian Dieguez, "Leaving Body and Life Behind: Out-of-Body and Near-Death Experience", S. Laureys & G. Tononi (Eds.) *The Neurology of Consciousness*, 2009, s. 310; Jenny Randles, Peter Hough, *Ölümden Dönme Deneyimi: Ölüm Ne Yana Düşer Ya da Hayat Benim Neyim Oluyor?*, Omega Yay., İstanbul, 2002, s. 37.

kişinin kendisini muhasebeye çekmesi söz konusu olabilir. Deneyimleyenlerin çoğu ölüm eşiğinin hemen akabinde bu boşluğa geçmektedirler.

ÖED deneyimleyenlerin bahsettikleri bir diğer unsur **ışık**tır. Bedenden ayrılan ruhun parlak bir ışıkla karşılaştığı, bu ışığa yaklaştıkça hayal edilemeyecek şekilde şartsız ve tarifsiz en büyük sevgiyle doldukları ve bu sevgiyi yaşadıkları” anlatılmaktadır.³²Bu tür deneyimlerin en çarpıcı özelliklerinden biri; deneyimciler ve araştırmacıların birbirlerine benzer şekilde, Kutsal Varlığı yahut deneyimcilerin kendi kültürel ve dinî arka planlarına bağlı olarak tanımladıkları Nihâf Varlığı ortaya koymak için kullandıkları ‘ışık varlık’ motifidir. Böylelikle, ÖED yaşayan Müslümanlar ışıktan varlığı Allah olarak değerlendirirken,³³ Hristiyanlar ışığı İsa, Yahudiler melek olarak tanımlamakta; dinî bağlılığı olmayanlarsa, ışık ya da başka tarafsız kültürel ve dinsel ifadelerle anlatılmaktadırlar.³⁴

ÖED yaşayan bir çok kişi, “bu alem ile öte alem” arasında bir tür geçiş dönemi tecrübe eder. Bu geçiş dönemi, “bazen nehir, bazen de kapı olarak”³⁵ anlatılırken çoğunlukla **tünel** olarak ifade edilir. Deneyim yaşayan kişiler, bu süreçte karanlık bir tünele girdiklerini belirtirler; bazılarının ifadelerinde tünel, “ucunda parlak bir ışık olan derin bir vadi” şeklinde tasvir edilir.³⁶

ÖED yaşayanların, bu deneyim sırasında sıklıkla gördüklerini belirttikleri ve **refakatçi** olarak isimlendirilebilecek varlıkların, deneyimcinin korkularını ortadan kaldıran unsur olduğu söylenebilir. İster koruyucu melek, ister en sevilen kişi, isterse önden giden varlıklardan biri olsun, hepsi, ölümü yaşayacak olan kişiye yardım etmek, zorlukları kolay kılmak oradadır.

Bir diğer temel özellik ise ÖED esnasında bireylerin öfori, mutluluk, neşe, iyi olma gibi **olumlu duygular** hissetmeleridir.³⁷Kendilerini herkesi eşit ve tam olarak seviyor şekide algırlarlar.³⁸ Deneyimi yaşayanlar koşulsuz mutlak bir sevgiyle birleşen çok yoğun bir huzur algısından bahsederler.³⁹

32 Elizabeth Kübler-Ross, *Ölüm Yeni Bir Doğuştur*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1994, s. 21.

33 Flippo, *Religious Interpretations of Death, Afterlife & NDEs*, s. 12.

34 Mark Fox, *Through The Valley of the Shadow of Death*, Routhledge Group, 2003, Canada, s. 7.

35 Kübler-Ross, *Ölüm Yeni Bir Doğuştur*, s. 63.

36 Randles, Hough, “Ölümden Dönme Deneyimi”, *Ölüm Ne Yana Düşer Ya da Hayat Benim Neyim Oluyor?*, s. 38.

37 Kundhart, “A Review of Near Death Experiences”, s. 222.

38 Teodora Anghel, Anca Munteanu “Near Death Experiences – a Theoretical and Practical Approach”, *Journal of Experiential Psychotherapy*, vol. 20, no: 4 (80) December 2017, s. 42-43.

39 Holden et al., *The Handbook of Near Death Experiences*, 2009, s. vii. (Kenneth Ring Önsözü)

Bir diğer temel karakteristik ise noetic quality olarak da adlandırılabilir **yüce bilgiye erişmedir**.⁴⁰ James'e göre 'noetic quality' zeka tarafından keşfedilmemiş hakikatin derinliklerine ilişkin iç görü halleridir. Bu haller ise önem ve anlam taşıyan ilham ve aydınlanmadır.⁴¹

ÖED yaşayan kişilerin, bu deneyim esnasında tecrübe ettikleri ayrıntılı unsurlar arasında görsel algının yanı sıra işitsel algı yani duydukları **sesler** önemli yer tutmaktadır. İşitsel algıyla sadece ruhu bedeninden ayrılmış kişinin yolculuk ettiği fizik ötesi alemde duyduğu sesler değil, aynı zamanda bu deneyim esnasında fiziksel bedeninin bulunduğu ortamdaki sesler de kastedilmektedir. Doktorların müdahale sırasında kendi aralarında yaptıkları konuşmaları detaylı bir şekilde duyup hayata döndükten sonra aynen aktaran deneyimciler bulunmaktadır.⁴²

ÖED yaşayanlar çoğu tüm yaşamlarının gözlerinin önünden geçtiğini söylerler. Moody **hayatın gözden geçirilmesini** "deneyimcinin hayatında yaptığı her bir şeyin renkli, üç boyutlu, panoramik bir taraması"⁴³ gibi tarif eder. Hayatın gözden geçirilmesi esnasında zaman normal şekliyle algılanmaz, gerçek bir zaman duygusundan uzak sıkıştırılmış bir zaman algısıdır.⁴⁴ Sabom'un araştırmalarında katılımcılardan ikisi kendi hayatlarının muhasebesini yaptıklarını ifade ederler.⁴⁵

ÖED'de en önemli safha, **geri dönüş** safhasıdır. Deneyimi yaşayan kişiler genelde geri dönme hususunda isteksizdirler.⁴⁶ Geri dönüş olayı, insanı bu dünyaya bağlayan "pamuk ipliği"nin ya da kimine göre "gümüşü bağın" kopmadığını da gösterir.⁴⁷

Geri dönmeye isteksizlik, birçok deneyimci tarafından dile getirilmiştir. Aslında dünyaya dönme noktasında isteksiz olanların çoğunu, sürecin belirli bir aşamasına ulaşanlar yaşarlar. Özellikle de ışıktan varlığın

40 Kundhart, "A Review of Near Death Experiences", s. 223.; Melvin Morse, Paul Perry, Işığa Bir Adım Kala, çev. Esen Bahar Aslantepe, Dharma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23-24.

41 William James, *The Varieties of Religious Experience* (Lectures XVI and XVII) Collins, Londra, 1971, s. 367.

42 Michael Sabom, *Ölüm Anıları*, çev. Erol Konyalıoğlu, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1992, s. 50.

43 Raymond A. Moody, *Karşı Tarafın Işığı*, Çev. Gülelgül Giray, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1999, s. 21.

44 Randles, *Öteki Dünya*, s. 335.

45 Michael Sabom, *Recollections of Death: A medical Investigation*, New York: Harper & Row, 1982. s. 86-87; Glynn, *Kanıt*, s. 111.

46 Kundhart, "A Review of Near Death Experiences", s. 223.

47 Kübler-Ross, *Ölüm Yeni Bir Doğustur*, s. 21.

huzurunda zaman geçirme aşamasına ulaşmış olanlar, artık dönmeyi arzulamazlar. Belki de bu yüzden, bu insanların çoğu kendi çıkarlarından çok, kendilerine ihtiyacı olan çocukları ve aileleri gibi başka insanlar için geri döndüklerini belirtirler. Ayrıca dönenler, ya tamamlamaları gereken bir iş olduğunu ya da dünyada yapmaları gereken işler olduğu ifade ederler. Bazıları da geri dönmeleri konusunda bekçiyle ateşli bir tartışma yaşadıklarını aktarırlar.⁴⁸Deneyimi yaşayanların geri dönmedeki isteksizliklerinin en önemli nedeni, deneyimlerinin oldukça memnun edici olmasıdır. Öyleki bazı hastalar kendilerine resüsitasyon uygulayıp onları geri döndürenlere sinirli bir şekilde tepki göstermişlerdir.⁴⁹

Bunlar dışında beden dışına çıktıklarında tavanda uçarcasına hareket etme, bedenlerini görme, ölüm sebepleri ne olursa olsun beden dışında hiç acı duymadan çıkma, kendini güzel bir bahçede bulma, mükemmel güzellikte bir müzik dinleme, ölmüş akrabaların kendisine zamanının gelmediğini söylemeleri gibi unsurlar da sıklıkla dile getirilmektedir.⁵⁰

ÖED sonrası temel karakteristikler ile ise deneyimi yaşayan kişilerin geçirdikleri derin ve anlamlı değişimler kastedilmektedir. Deneyim yaşayan kişiler, hayatlarının köklü bir değişime uğradığını, hayata ilişkin manevî bir bakış açısı edindiklerini, ölüm korkusunun azalması gibi psikolojik farklılıklar oluştuğunu ifade etmektedirler.⁵¹ÖED'nin kişide bıraktığı çeşitli fizyolojik etkiler de olmaktadır. Enerji seviyelerinin değişmesi, ışığa ve sese aşırı duyarlılık, elektriğe karşı hassasiyet (bazı katılımcılar onların oldukları yerde ampullerin patladığını, bilgisayar ve saatlerin bozulduğunu iddia etmektedirler), kimyasallara karşı alışılmadık hassasiyet (özellikle de tıbbi ürünlere), stresle daha kolay başa çıkma, düşük tansiyon, çeşitli türde alerjilerin artması, kırmızı et tüketiminin azalması, sineztezi (bir duyguyu başka bir duyguyla karıştırma), daha çok orgazm bunlardan bazılarıdır.⁵²

ÖED'yi genel hatlarıyla bu şekilde tanıttıktan sonra özgün araştırmamızın yöntemiyle ilgili bilgi verebiliriz.

48 Neiman, Goldman, *Ölümden Sonra Yaşam*, s. 168.

49 Mitchell b. Liester, "Near Death Experiences and Ayahuasca Induced experiences- two Unique Pathways To A Phenomenologically Similar State of Consciousness", *The Journal of Transpersonal Psychology*, 2013, 45(1), s. 27.

50 Crystal Love, *Mistik Hakikatler Bilimsel Gerçekler*, çev. Yazgı Evrim Denizci, Dharma Yayınları, İstanbul, 2008. s. 173.

51 İbrahim Kapaklıkaya, *Ölümün Ötesinde Ne Var?*, Araf Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss. 36-44.

52 Kapaklıkaya, a.g.e. s. 42-43.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

ÖED gibi ender olgulara ilişkin genel ve derinlemesine bilgi edinmek adına nitel araştırma yönteminden yararlanılması gerekli ve uygun görülmüştür. Bu çerçevede kişilerin iç dünyalarını derinlikle ele alan nitel konu merkezli (topical)⁵³ görüşme tekniği kullanılmıştır.

Çalışmamızda ÖED ve ÖED sonrası hayatla ilgili soruları içeren bir görüşme protokolü kullanılmıştır. Bu protokol yapılandırılmış görüşmeye göre daha esnek, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle önceden planlanmış ve mantıklı biçimde organize edilmiş; açık uçlu soruların yer aldığı, alternatif soruları da barındıran, yönlendirmeden uzak bir görüşme formudur. Görüşmenin akışına bağlı olarak sorulan yan ya da alt sorular, katılımcıların deneyimlerine dair yanıtlarını açmasına ve detaylandırmasına imkan sağlayacak niteliktedir. Bu araştırmanın modelinde üzerinde durulması gereken bir diğer detay da görüşmeyi destekleyen gözlem yöntemini de içerisinde barındırmasıdır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı oluşturulurken önce ÖED literatürü tarandıktan sonra, din psikolojisi biliminin ilke ve çerçevesine uygun olacak şekilde temalar belirlenmiştir. Bu araştırmanın soruları, ÖED öncesine, esnasına ve sonrasına yönelik olmak üzere üç bölümde tasnif edilmiştir. Sorular, ÖED'lerin temel karakteristiklerini, ÖED'ye giriş olaylarını, deneyim öncesi psikolojik hallerini, dini inançlarını, dinler ve inançlar arasında fark olup olmadığını, inançların deneyimde etkili olup olmadığını, deneyimin unsurlarını, deneyim sonrasında kişide dini, manevi, duygusal, davranışsal, düşünsel açıdan farklılıklar meydana gelip gelmediğini, ölüme bakışlarının değişip değişmediğini, kendilerini deneyimden dolayı özel hissedip hissetmediklerini ortaya çıkaracak şekilde tasarlanmıştır.

Ardından bu temalara uygun soruları içeren yarı yapılandırılmış bir form oluşturulmuştur. Daha sonra form, nitel araştırma tekniklerine hakim olan iki din psikolojisi uzmanı ile Lethbridge'de bir dinî araştırmalar fakültesinde ÖED çalışmaları yapan bir uzmanın görüşüne sunulduktan sonra gerekli görülmeyen sorular formdan çıkartılmıştır. Ayrıca sorular sadeleştirilerek kolayca anlaşılabilir bir niteliğe kavuşturulmuştur. Daha sonra soruların işleyip işlemediği görülmesi adına ilk olarak bir katılımcı ile ön uygulama yapılmıştır. Ön uygulamada başarılı olduğu gö-

53 Remzi Altunışık, Recai Coşkun vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Kitabevi, Adapazarı, 2004, s. 213.

rülen 22 soruyla, yan ve alt soruların sorulması olasılığı da ihmal edilmeden, tüm katılımcılara sorulacak soruların toplandığı nihai “Görüşme Formu” oluşturulmuştur. Sorular yabancı katılımcılar için, ana dili İngilizce olan bir uzmanın kontrolünde İngilizceye tercüme edilmiştir. Her bir sorunun bir konu bütünlüğüne sahip olmasına ve varsayım içermemesine, ÖED yaşayan kişinin verebileceği detaylı verileri kapsamasına özen gösterilmiştir.

Soruların sıralanmasında ilk soruların genel, kolay ve ÖED yaşayan kişiyi cevap vermeye güdüleyici nitelikte olmasına, ilgilerine göre kümelendirilmiş olmasına dikkat edilmiş, böylece katılımcının daha verimli bir düşünme sürecinde bulunmasına olanak sağlayacak şekilde planlanmıştır.

2.3. Çalışma Grubu

Bu araştırmada katılımcılar, amaçlı örnekleme (purposive sampling) yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi, birden fazla örnekleme tipini içermesi sebebiyle tercih edilmiştir. On üç kişiden oluşan çalışma grubuna kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır. Çalışma grubunun büyüklüğü yerine çalışma grubunun araştırmanın gereksinim duyduğu bilgiyi sağlaması önemsenmiştir. Literatürde nitel araştırmalar için çalışma kapsamına alınacak kişi sayısının kesin olarak belirtilmemesi dolayısıyla bu araştırmada istenilen doygunluğa, başka bir ifadeyle verinin kendisini tekrarladığı noktaya gelindiğinde çalışma tamamlanmıştır. Öte yandan çalışma grubunun 13 kişiyle kalmasında deneyimin az rastlanır oluşu ve Müslüman bireylerin deneyimlerini paylaşmaya pek de açık olmaması da etkili olmuştur. Çalışma grubuna bir taraftan karşılaştırma yapabilme imkanına kavuşmak diğer yandan araştırmanın özgünlük değerini artırmak adına Müslüman katılımcıların yanı sıra farklı inanç mensupları da dahil edilmiştir. Müslüman olmayan katılımcılara ulaşmak için yurtdışında konunun uzmanı olduğu bilinen bir araştırmacıya ulaşılmış, onun tavsiye ettiği kişilere erişilerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların hangi nedenle ÖED yaşadığı araştırılırken, dört kişinin kalp krizi sonucu, beş kişinin duygusal travma sonucu, iki kişinin trafik kazası -bir kişinin de hem trafik hem deniz kazası sonrasında (iki kez)-, bir kişinin şofben zehirlenmesi, bir kişinin de köprüden düşme neticesinde bu deneyimi yaşadığı tespit edilmiştir. Katılımcılardan dördünün ise, ağır duygusal travma sonrası ÖED yaşadığı anlaşılmıştır. Metinde katılımcılar, ad ve soyadlarının ilk harfleri kullanılarak kodlanmıştır. 13 deneyimcinin yaş, cinsiyet, uyruk ve yaşadığı olay aşağıdaki gibi tablolandırılmıştır:

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Bulgular

Katılımcı	Uyruğu	Cinsiyeti	Olay	Yaş
KU	Türk	Erkek	Duygusal Travma	35
SA	Güney Afrikalı	Kadın	Kalp Krizi	43
AH	İngiliz	Kadın	Duygusal Travma	55
SW	Kafkas / Yerli Amerikan	Erkek	Kalp Krizi	51
NP	Türk	Kadın	Trafik Kazası &Yat Kazası	52
HA	Türk	Kadın	Şofben Kazası	41
MÇ	Türk	Erkek	Duygusal Travma	35
YA	Türk	Erkek	Kalp Krizi	60
DR	Amerikan	Erkek	Köprüden Düşme	54
SH	Türk	Kadın	Duygusal Travma	28
AY	Türk	Kadın	Trafik Kazası	53
AT	Türk	Erkek	Kalp Krizi -Böbrek Yetmezliği	54
BB	Alman	Erkek	Duygusal Travma	52

2.4. Verilerin Toplanması

Veriler, 2016 Nisan ve 2017 Mart tarihleri arasında toplanmıştır. 13 katılımcının dördüyle İstanbul'da (Pendik, Ümraniye, Üsküdar ve Maltepe) yüz yüze, 2 kişiyle telefonla, 7 kişiyle de e-posta ve whatsapp yoluyla görüşme yapılmış; mülakat esnasında tutulan notlar, ses kayıtları, gözlem gibi veri toplama çeşitleri kullanılmıştır. Görüşme formu oluşturulduktan sonra iletişim bilgilerine ulaşılan katılımcılardan randevu alınmış, Türk olanlarla görüşmeler katılımcılarla doğrudan konuşularak yapılmıştır. Uygulama esnasında katılımcıların davranışlarını ve duygusal tepkilerini de gözlemleme imkanı bulunmuştur.

Yüzyüze görüşülen katılımcılardan NP ile 45 dakika, HA ile 55 dakika, AY ile 120 dakika, AT ile 45 dakika süren mülakatlar yapılmıştır. Telefon görüşmeleri ise KU ile 60 dakika, YA ile 50 dakika sürmüştür. AH ile 4 kez, SA ile 3 kez mailleşildikten sonra ikişer defa da whatsapp görüşmesi gerçekleştirilmiştir. BB ile ise soruların cevapları aşamalı olarak 30 günü aşkın bir süre içinde elde edilmiştir. MÇ, DR, SH ve SW ile ise soruların bir kez yapılan mailleşme suretiyle cevaplanmasını müteakiben daha da aydınlatılması ya da detaylandırılması gereken hususlar için ikinci bir mailleşme yapılmıştır. Görüşmelere başlamadan, görüşme konusunda iletişim uzmanı bir kişinin görüşüne müracaat edilmiş, ideal görüşmenin sağlanması ve verimli şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla düşüncelerinden istifade edilmiştir.

Katılımcıların tepkilerine göre zaman zaman da yanlış anlamaları azaltacak kontrol edici sorular sorulmuş, onlara başkalarına danışmaksızın

cevap verme olanağı sağlanmış, bir katılımcı haricinde bütün katılımcıların soruları cevaplama oranı yüksek oranda gerçekleşmiştir.

Görüşme başlamadan önce görüşmenin amacı, toplanacak verilerin kurumsal bağlamda sağlayacağı faydalar ve görüşme yapılan kişinin bu araştırmada taşıdığı önem katılımcıya anlatılmıştır. Katılımcıya, araştırmacının *Din Psikolojisi Bağlamında Ölüm Eşiği Deneyimleri* adlı bir çalışma yürüttüğü, ÖED'nin yapısını ve deneyimi yaşayan kişinin hayatındaki dinî ve psikolojik etkilerine dair veriler elde etmeyi amaçladığı, soruların sorulara objektif ve yansız biçimde cevap vermesinin beklendiği, soruların hangi sırada sorulacağı ve kayıt işleminin nasıl yürütüleceği gibi prosedürel bilgiler verilmiştir.

Yüz yüze görüşmelerle başlayan süreç, telefonla görüşme, internet yoluyla görüşme şeklinde değişiklik göstermiştir. Buna bağlı olarak görüşme yapılan katılımcılar ve mekanlar güncellenmiştir. Bir başka anlatımla bazı katılımcılarla hem yüz yüze, hem telefonla hem de internet üzerinden görüşülmüştür.

Katılımcılara kendi gerçeklerini doğrudan paylaşma fırsatı sağladığı için katılımcıdan izin almak suretiyle görüşmelerin ses kayıtları alınmıştır. Katılımcıların ses kaydının kaybolması ya da kayıt cihazında oluşabilecek bir sıkıntı ihtimaline karşın notlar alınmış bu notların düzenlenmesi de fazlaca zaman harcanmasına sebep olmuştur.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi ve yorumlamasında öncelikle literatür taraması sonucu şekillenen temalar kullanılmıştır. Bununla birlikte mülakatlar esnasında da ortaya çıkan bir takım temalar Tablo 2 ve Tablo 3'te de görüleceği üzere literatürden elde edilen temalara eklenmiştir. Ayıklama süreci temaların hepsinin ortaya çıkarılmasıyla tamamlanmıştır. Betimsel analizde herhangi bir istatistik programı kullanılmamıştır.

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için ÖED konusunda nitel araştırma üzerine akademik çalışmaları olan bir uzman, temaları ele almış, düzenleme ve yönlendirmelerde bulunmuştur.

3. BULGULAR

Çalışmanın başından itibaren yapılan tasnife uygun şekilde araştırma bulgularımızı deneyim öncesine, esnasına ve sonrasına ilişkin bulgular olmak üzere üç kategoride ele alacağız.

3.1. Deneyim Öncesine İlişkin Bulgular

3.1.1. ÖED'yi Tetikleyen Durumlar

Katılımcılara, yaşadıkları ÖED'lerin yanı sıra bu sürece götüren olaylar sorulduğunda literatüre paralel bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre katılımcıların çoğunluğu kalp krizi, trafik kazası ve ağır duygusal travmalar sonucu deneyim yaşadığını bildirmiştir. Örneğin kalp krizi geçirmesinin ardından ÖED yaşayan SW(E: 51) şunları aktarmaktadır:

“...benimle uğraşan doktora (...) son sözlerim, ‘Lütfen ölmeme izin verme’ oldu. Büyük bir belanın içinde olduğumu biliyordum. (...)Kalp krizi geçirdiğim gece, aileme geceye çıkmayacağım ve kötü sona (ölüme) hazırlıklı olmaları söylenmiş...”

En ilginç ÖED deneyimlerinden birini yaşayan NP (K: 52) ise, 1987 yılında trafik kazası geçirmiş ve öldü diye morga kaldırılmış bir katılımcımızdır. NP, eşiyile birlikte bir akraba ziyaretinden dönerken yaşanan kazayı şöyle aktarmaktadır:

“...Doktorlar beni ameliyata almadan önce morga koymuşlar. Ailemi çağırmışlar, ailem beni görmeye gelmiş. Doktorlar da beni onlara gösterirken, üstümdeki kanın köpük köpük olduğunu görmüşler. Düşünsenize bedende hiçbir yer atmıyor, kalp bile çalışmıyor sadece köpükleri görüyorlar. Bu ölüde bir anormallik var diye, beni ameliyathaneye alıyorlar.”

3.1.2. ÖED Yaşayanların Ailelerinin Dinî Durumu

Araştırmaya katılanların ailelerinin dinî durumlarını bilmenin onların yaşadıkları ÖED'leri daha doğru şekilde anlayıp yorumlamada faydalı olacağı düşüncesiyle katılımcılara buna ilişkin sorular soruldu. Alınan cevaplardan katılımcıların durumlarının literatürdekine uygun olduğu görülmektedir. Öyle ki katılımcıların aileleri arasında çok dindar, normal dindar, sufi ve din karşıtı olanlar bulunmaktadır. Örneğin YA (E: 60), Müslüman olan ailesinde anne ve babasının düzenli namaz kıldığını, babasının hacı olduğunu, eşinin ve kızının beş vakit namazını kıldığını aktarmaktadır. SH'nin (K: 28) ailesi de Müslümandır. Ona göre ailesinin inancı “koyu yobazlık derecesinde olmayan” bir dindarlıktır. SA (K: 43) ebeveyninin, ibadetlerini yerine getiren birer Müslüman olduklarını ifade etmektedir. NP (K: 52) 20 sene Mevlevî olan annesinin Nakşibendi tarikatına geçtiğini, babasının da onların başı olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde AT (E: 54) de dindar ve tasavvuf ehli bir ailesinin olduğu bilgisini vermektedir. SW, babası hakkında bilgi vermezken, annesinin din karşıtı olduğunu ifade ederek, “Spiritüel de değildir, ama ateist de değil” demiştir. DR ise evlatlık olarak bir Hristiyan ailenin yanında büyümüştür. An-

cak ailenin Hristiyan diniyle sıkı bir ilişkisi bulunmadığı ifade etmektedir. DR'nin (E: 54) anlattığına göre "gerçek ailesinde annesi Katolik, babası Hristiyandı." BB (E: 52), anne ve babasının Hristiyan temelli mistik Luteriyen mezhebinden olduğunu, Hristiyan teolog Swedenborg doktriniyle yetiştirildiklerini, annesinin kiliseye devam etmesine karşın babasının inancını kaybettiğini kaydetmektedir.

3.1.3. Katılımcıların İnançları

Farklı inanç gruplarından seçilerek çalışmaya dahil edilen katılımcıların ailelerinin inanç durumlarının yanı sıra kendi inanç durumları da sorulmuş, inancın ÖED oluşumundaki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Hatırlanacağı üzere Raymond Moody sadece inançlı insanların ÖED yaşayabileceklerini düşünmenin yanlış olduğunu, araştırmaların bunun aksini gösterdiğini belirtiyordu.⁵⁴Nitekim biz de bu çalışmada ÖED öncesinde farklı inançlar taşıyan katılımcıların ve inancı olmayanların da ÖED yaşadıklarını saptadık. Buna göre SW, Kızılderili manevi inanç sistemiyle yakın bağları olmasına rağmen, bir dine mensup olmadığını, her zaman dinî dogmalarla sorunları olduğunu, kendisine öğretilen Tanrıya iç dünyasında inanmadığını kaydediyor. MÇ(E: 35) de kendisini 35 yaşına kadarki dönemde ateizm, agnostisizm ve deizmden geçmiş biri olarak niteleyerek; bu inançların ne bilim, ne de mantık temelleri üzerinde olmadığını gördüğünü, deneyim öncesi inancını kaybetmeye başladığına dikkat çekiyor. SH de Tanrı'ya inandığını fakat insanların dinleri fazla çarpıtmaları sebebiyle herhangi bir dine mensup olmadığını, ibadet açısından kendisini zayıf olarak nitelediğini ifade ediyor. BB de benzer şekilde deneyim öncesinde dinî ve manevî bağlılığının olmadığını, bir dönem agnostik olduğunu, hatta ateizme doğru ilerlediğini, lisede ise inançlı iken yetiştirilme dönemindeki bu inancını yitirdiğini ve okuldaki hocalar ile papazlarda gördüğü riyakâr tavırlardan tiksindiğini, bu yüzden de bağlılığının ortadan kalktığını vurguluyor. DR ise biraz daha farklı olarak kendisini spiritüel ve Tanrı'ya bağlı bir kişi olarak niteleyerek, ÖED öncesinde bir papazla tartıştığını ve kabul ayinini terk ettiğini, çünkü bu ayinin bir yalan olduğuna inandığını, dinin insan uydurması olduğuna inandığını, spiritüelitenin ise insan yapımı bir şey olmadığını dile getiriyor. Katılımcılarımızdan KU (E: 35) kendisini çok dindar bir kişi olarak gördüğünü söylerken, SA da ibadetlerini yerine getiren Nakşibendi Hakkâni Tarikatı müridi bulunduğunu belirtiyor. AY de dinî pratikleri yerine getiren bir Müslüman olduğunu, tebliğde bulunan, çokça dinî kitap okuyarak, bir cemaate bağlı bulunduğunu ama fanatik olmadığını söylüyor. Ortalamanın üzerinde oldukça dindar bir Müslüman

olduğunu, Ramazan'da oruç tuttuğunu, çocuklarına ve torunlarına namaz kılmaları konusunda ısrarda bulunduğunu belirten AH (K: 55) ise, kendisini "... ruhumuzun yolculuğuna yardımcı olan iyi şeyleri bulmaya çabalayan bir dindarım..." diye ifade ediyor.

3.1.4. Katılımcıların Kişilik Yapıları

ÖED yaşama üzerinde katılımcıların kişilik yapılarının ne denli etkili olduğu sorusunun katılımcılar tarafından tam olarak anlaşılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu başlık altında toplanan bilgiler, katılımcıların kişilik tipinden ne anladıkları temeline oturmuş, onların kendilerini nasıl gördüklerini aktaran ifadelerle sınırlı kalmıştır. Sözelimi SW, kendisini "duygularını çok derin bir şekilde hissedilen" bir kişi olarak tarif ederken, SH kendisini "Dışadönük, sağduyulu, hisleri kuvvetli, sabırlı, sahiplenici, güvenilir, düşünceli, sevecen, hırslı, öğrenmeye açık..." şeklinde niteliyor. Benzer şekilde AT de dışa dönük, girişimci ve sosyal biri olduğunu aktarıyor. MÇ tam tersine "içe dönük, yalnızlığı seven, kendine yetebilen" bir kişi olduğunu vurguluyor. Aynı şekilde AH kendisini içe dönük ve utangaç; SA içedönük, gergin ve insanlarla etrafa karşı duyarlı" olarak tavsif ediyor. DR ise değişken bir kişiliği olduğunu; AY (K: 53) kaza öncesinde insanların yardımına koşan, verici biri olduğunu anlatıyor.

3.1.5. Katılımcıların ÖED Öncesi İlaç ve/veya Madde Kullanımı

ÖED yaşayan kişilerin bu deneyim öncesinde herhangi bir ilaç kullanıp kullanmamaları, tüm mistik deneyimlerde ve benzeri deneyimlerde psikiyatrik rahatsızlıklar ile yorumlandığı ve ilaçların yahut psikodelik maddelerin bu deneyimlerin sebebi olduğu iddiaları literatürde fazlasıyla yer bulduğu için deneyimin içeriği bakımından önemli görülmektedir. Bu yüzden katılımcılara deneyim öncesinde her hangi bir ilaç yahut madde kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur.

SHve KU ilaç ya da herhangi bir madde kullanmadıklarını vurguluyorlar. NP de "kesinlikle" bu tür kullanımlarda bulunmadığının altını çiziyor. MÇ, HA, DR, SA, AY ve AH ise tek kelimeyle bu yöndeki soruya "Hayır" cevabı veriyorlar. Bir istisna olarak SW, ÖED öncesinde psikolojik ilaçlar almakta olduğunu ifade ediyor. Bunlara karşılık BB ise ÖED öncesi çok ilaç ve madde kullandığını, bu yüzden rahatsızlık geçirip rehabilitasyon merkezinde tedavi gördüğünü, kendisine majör depresyon ve travma sonrası stres sendromu teşhisi konulduğunu, ancak deneyim öncesindeki bir yıl içerisinde hiç ilaç kullanmadığını, deneyimin aniden ve kendiliğinden geliştiğini bildiriyor.

3.1.6. Katılımcıların Deneyim Öncesi ÖED Bilgisi

Bu çalışmada araştırılmak istenen hususlardan biri de söz konusu deneyimleri yaşayan kişilerin, deneyim öncesinde benzer deneyimlere dair bilgi sahibi olup olmamalarıdır. Zira konu hakkındaki önceki bilgilerin deneyimin ortaya çıkmasında etkili olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmuştur 13 katılımcıdan 5'i daha önce ÖED hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Diğer katılımcılardan bir kısmı görüş belirtmezken, bir kısmı da bilgi sahibi olmadığını söylemiştir. Bu veriler de ortaya koyuyor ki, ÖED hakkında önceden bilgi sahibi olmak, ÖED'nin oluşumunu doğrudan etkileyen bir unsur olarak öne çıkmamaktadır. Bununla birlikte katılımcılarımızdan SW, ÖED yaşamadan önce, sadece 7 gün komada kalan babasının bazı deneyimlerden bahsettiğini bildiğini söylüyor. SW, aynı şekilde deneyim öncesinde bazı incelemelerinin olduğunu, ama ÖED hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmadığına işaret ediyor. KU ise ölüm ötesi deneyimleri 15 yıldır takip ettiğini, bundan amacının bireysel hakikati bulmak olduğunu söylüyor. AH ise ÖED hakkında ilk defa 35 yıl önce *Reader's Digestions*'da okuduğu bir makale ile bilgi sahibi olduğunu, ne var ki küçük yaşta okuduğu bu hikayeleri deneyim öncesinde unuttuğunu belirtiyor. Deneyiminden önce ÖED'ler hakkında bilgi sahibi olan BB ise, *Moody'nin Life After Life* kitabını okuduğuna ama saçma bulduğuna, dolayısıyla deneyimini de ilk zamanlar bu şartlar içinde değerlendirdiğine işaret ediyor.

3.1.7. Katılımcıların ÖED Öncesi Ruhsal Durumları

ÖED yaşayan kişilerin, bu deneyim öncesi içinde buldukları sosyal ve psikolojik durumların araştırılması da araştırmacıların önem verdikleri konular arasında yer almıştır. Buna göre kişilerin, deneyim öncesinde yaşadıkları çeşitli olaylar ile içinde buldukları genel ve özel durumların ÖED'yi tetikleyip tetiklemediği, ÖED'nin içeriğine etki edip etmediği merak edilegelmiştir.

Katılımcılar arasında yalnızca SW'nin, ÖED öncesi bipolar bozukluk yaşadığı, bu hastalığın tedavi döneminde iken ÖED geçirdiği bilgisine erişilmiştir. SH de ÖED öncesinde büyük bir acı ve ruhsal çöküntü yaşamıştır. Fiziksel açıdan sağlık sorunları bulunmadığını kaydeden SH, kendi ifadeleriyle ÖED yaşamadan önceki genel durumunu, "Öncesinde bulunduğum durum nedeniyle çok kötü ve ruhsal bunalım içerisindeydim. Ama ciddi ya da resmi bir ruhsal sorunum yoktu. Yaşadığım kayıp yüzünden acı çekiyordum" şeklinde anlatıyor. SA, DR, AH, MÇ ve HA ÖED öncesinde psikolojik bir sorunlarının bulunmadığını bildiriyor. BB, deneyiminden önce fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak çok hasta olduğunu, sanrıya sebep olan bir yığın

“mor mikrodot”tan⁵⁵ ötürü rehabilitasyon geçirdiğini, hatta o dönem hafızasının, dengesinin ve zihinsel durumunun ciddi olarak bozulduğunu, sürekli şuur kaybı yaşadığını, her düzeyde hayat mücadelesi verdiğini belirtiyor. Ayrıca o vakitler şeytanların ona sahip olduğuna inandığını, gözlerini kapattığında halüsinasyon gördüğünün, ÖED’den sonra tamamen iyileştiğinin ve hayatta kendisine ikinci bir şans verildiğini hissettiğinin altını çiziyor.

3.2. Deneyim Esnasına Ait Bulgular: Deneyimin Unsurları

Araştırmamızda deneyim esasına ilişkin birçok bulguya ulaşılmış olmakla birlikte burada yalnızca deneyim esnasında karşılan unsurlara dair bulguları sunacağız. Bu çerçevede her bir unsuru kısaca tanıttık, bulguları literatürle karşılaştırarak konuya ilişkin örnek alıntılara yer vereceğiz.

3.2.1 Bedenden Ayrılma

Bu özellik, aşağıdaki başlıklar altında ele alınacak tünel boşluk ve ışık gibi unsurlara benzer şekilde Moody,⁵⁶ Greyson,⁵⁷ Ring⁵⁸ Pim Van Lommel⁵⁹ gibi birçok araştırmacının çalışmasında ortaya çıkan ortak unsurlardandır. Literatürde paranormal unsurlar grubunda yer bulan bedenden ayrılma, bu çalışmadaki katılımcıların 12’sinde görülmüştür.

AH, bedeni terk edişini şu şekilde anlatır:

“Ani ve aynı zamanda sonsuz görünen periyodunu kestiremediğim bir süre içinde, (hiçbir şey görmeksizin) yukarıya doğru hızla çıktığımı hissettim ve kendimi aniden uzay boşluğunda hissettim.”

3.2.2. Tünel

Tünel, ÖED literatüründe görülen en belirgin unsurlardandır. Moody⁶⁰ ve Greyson⁶¹ gibi önde gelen araştırmacılar tünel özelliğinden “hızlı bir şekilde bir tünele ya da boşluğa itilme hissi” olarak bahsetmektedirler. Bizim araştırmamızda katılımcıların 3’ünde tünel unsuruna rastlanmıştır. Bunlardan SA, tünel imgesini açık olarak vurgulamakta ve bu tüneli “çok karanlık ve kara” olarak nitelemektedir. Başka bir katılımcı olan SW ise

55 LSD’nin bir türü.

56 Moody, *Karşı Tarafın Işığı*, s. 19.

57 Bruce Greyson, Ian Stevenson, “The Phenomenology of Near-Death Experiences”, *Am J Psychiatry*, 1980, 137(10), s. 1194.

58 Ring, Valarino, *Işığın Öğrettikleri*, s. 87-88.

59 Van Lommel et. al., “Near-Death Experience in Survivors of Cardiac Arrest: A Prospective Study in the Netherlands”, s. 2041, 2044.

60 Raymond A. Moody, *Life After Life*, Harper San Francisco, 1975, s. 27.

61 Bruce Greyson, “The Near-Death Experiences Scale: Construction, Reliability, and Validity”, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 1983, 171, s. 372.

tünel duygusu yaşadığını belirterek, tüneli, geçiş sözcüğüyle birlikte kullanarak, tünelin temel fonksiyonun diğer aleme geçişi sağlamak olduğuna işaret etmektedir. Ona göre tünel duygusu deneyimin sonrası boşluk ya da hiçlik duygusu olarak belirmiştir.

3.2.3. Boşluk

Araştırmamızın katılımcılarının⁵inin farklı bir mekan algısı yaşadığı; ikisinin deneyimleri esnasında kendilerini “bembeyaz bir boşluk” ya da “kara bir boşluk” içinde, uzayda hissettiklerini söyledikleri görülmüştür. Deneyimcilerimizden SH, içinde bulunduğu “kocaman bembeyaz boşluktan hiç gitmemek” istediğini vurgulayarak, “Hayatımın hiç bir anında o anda yaşadığım duyguları yaşamadım” demiştir. SH, boşluğun cezbedici tarafını özellikle vurgulamaktadır. AH ise, kendisini kara bir boşluk içinde bulduğunu belirterek, çok hızlı bir şekilde yukarıya doğru çıktığını ve kendisini “aniden uzay boşluğunda” bulduğunu anlatmaktadır.

3.2.4. Işık

Araştırmamızda 9 kişide ışık unsuruna rastlanmıştır. Örneğin MÇ, deneyimin belli bir aşamasından sonra “yukarıdan büyük ve çok güçlü bir ışık huzmesi” görmeye başladığını, bu ışığın Allah’ı temsil ettiğini aktarmıştır. Işığın rengini “altın sarısı ve beyaz arası” olarak niteleyen deneyimci, ışığı şöyle anlatmıştır:

“O anda onun çok güzel olduğunu, her şeyi bildiğini ve O’ndan başka bir şey olmadığını ‘bildim’. Işık huzmesine baktığım anda, onun dünyada Allah dediğimiz varlık olduğunu bildim. O varlığın yanında (göreceli daha küçük biçimde) bir varlık daha gördüm. O’nun da dünyada “Muhammed” olarak bildiğimiz “varlık” olduğunu bildim.”

Kafkasya kökenli olan ve Kaliforniya’da yaşayan DR, köprüden düşme sonucu ÖED yaşamıştır. Deneyimci, yere düşmeden önce etrafını bir ışık perdesinin sardığını, böylece yere çarpma korkusundan kurtulduğunu belirtmiştir. Bu deneyimi esnasında, bir “ışık demeti” gören deneyimci, ışık demetinden gelen görüntünün giderek parlak ve göz alıcı hale geldiğini, daha sonra saf mavi olduğunu ifade etmiştir.

3.2.5. Kutsal Varlık ve Refakatçilerle Karşılaşma

Sevilen kişilerle, spiritüel varlıklarla ya da dinî figürlerle karşılaşma unsurları, ne kadar farklı olursa olsun, ÖED’nin yaşadığı bütün kültürlerde ortaya çıkmaktadır. Karşılaşılan bu varlıklar ÖED’yi yaşayan kişinin ölümüne geçişini kolaylaştırır nitelikte yahut bir rehber formundadır. Bazen de bu varlıklar ÖED’yi yaşayan kişinin henüz ölüp son noktanın ötesine geçme

vaktinin gelmediğini söyleyen, onu fizik bedenine geri gönderen kişi ya da varlık olur.13 katılımcımızdan 9'unun farklı biçimlerde başka bir varlıkla karşılaştığı tespit edilmiştir. Katılımcılarımızdan NP, bu deneyimi sırasında en çok sevdiği kişiyi, şeyh olarak kabul ettiği kişileri görmüştür. SA ise, ÖED esnasında Allah'ın kendisiyle konuştuğunu hissettiğini söylemiş, "Allah'ın benimle konuştuğunu anladım hemen ve çok korktum." demiştir.

3.2.6. Koşulsuz Aşk ve Sevgi

Deneyimcilerin, ÖED esnasında hissettikleri şiddetli duygulanımlardan biri de sevgidir. Katılımcılardan 3'ü aşk ve sevgi unsuru rapor etmiştir. MÇ, yaşadığı sevgi hissini, "tarifsiz bir aşk", "saf, karşılıksız, insan üstü, algı ötesi sevgi" şeklinde niteleyerek, "İnsan bedenindeyken bu sevginin yüzde birini yaşamış olsaydı, kalbi dayanmazdı. Kız / erkek arkadaşınıza, çocuğunuza, ailenize karşı olan sevginizi düşünün ve bunu milyarlar ve tekrar milyarlar ve tekrar milyarlar ve sonsuzla çarpın. İşte buydu" diye tanımlamıştır.

Bir başka katılımcı KU ise, "Böyle bir sevilme görmedim" diyerek sevgiyi unutulmaz ve diğer bütün boyutlarından farklı kılanın sevilme boyutu olduğuna işaret etmiştir. ÖED sırasında yaşananlar için "Her şey olması gerektiği gibi muhteşemdi" yorumunu yapan KU, sevginin bütün sıkıntı ve üzüntüyü aldığını kaydederek, "Kaygıya, korkuya yer yok; böyle bir şey olamaz. Orada aşk dışında hiçbir şey yok. Güvendesiniz. Çünkü aşk var. Dünyaya gelince bunları yitiriyorsunuz" diye aktarmıştır.

3.2.7. Yüce Bilgiye Erişme

ÖED'ler esnasında evrene dair yahut ilahî bilinmezlerle dair bilgilerin elde edildiği dile getirilmektedir. Araştırmamızda 13 katılımcıdan sadece birinde Yüce Bilgiye erişme unsuruna rastlanmıştır. Yabancı uyruklu katılımcılarımızdan AH, bu özel deneyimi sırasında çok özel bir şekilde bilgi 'boşaltımına' maruz kaldığını, bilgiyi bu şekilde edindiğini anlatmıştır. ÖED esnasında hiçbir gayret göstermeden, zorluk dereceleri ayırt edilmeksizin hemen anlayabildiği bilgiler elde ettiğini ifade eden AH, "Bütün bu bilgi adeta bana boşaltılıyor gibiydi" demiştir. Kendisine aktarılan bilgiyi "muazzam diyebileceğim bir miktar" diye açıklayan AH, burada yaşadığı paradoksu, "Vay be, bütün sırları biliyorum. 'Of be' dedikten hemen sonra hepsi aklımdan uçtu" diye konuşmuştur.

3.2.8. Sandalye/Kürsü ve Yargılanma

Mülakat yapılan katılımcılardan biri sandalye/kürsü ve yargılanma unsurunu deneyimlerken, diğeri de kaza öncesi yaptığı amellerin değerlendirildiği bir zarfın kendisine verildiğini belirtmiştir ki, bunu da yargı-

lama olarak değerlendirmek mümkündür. Katılımcılardan AY, kendisine verilen zarfın hafif olmasını o an, salih amellerinin azlığına bağlayarak, kendisini yargılamıştır. Sufi katılımcılardan SA ise, ÖED esnasında kendisini duvarları ve tavanı olmayan bir mekanda bulmuştur. Bu mekanın en önemli özelliği ise önünde “ahşaptan kocaman bir sandalyenin” olmasıdır. Sandalye süslü olmamasına rağmen “merkezinden gelen had safhada parlak bir ışığa” sahiptir. Kendisi ise bu devasa sandalyeye yüzü dönük bir şekilde ayakta durmaktadır. Katılımcı oldukça etkilendiği bu sandalye motifinin, “Allah’ın makamını sembolize ettiğine” inanmaktadır.

SA etkilendiği bu sahneyi şöyle anlatmaktadır:

“Ellerim arkada sandalyenin önünde dikildiğimi hatırlıyorum. Sandalyenin oturağı benden yüksekti.”

3.2.9. Özel Görev

ÖED’lerin ortak noktalarından biri de, deneyimi yaşayanın özel bir görev ya da mesaj ile geldiğini düşünmesidir. Bu çalışmadaki katılımcılardan 5 kişi de özel görev unsurunu deneyimlemiştir. Katılımcı AH, ÖED sırasında kendisine verilen bir mesaj olduğunu, bu mesajın da “kendisine bundan sonra da ihtiyaç oldukça zaman oldukça sırların verileceğinin” bildirilmesi olduğunu kaydetmiştir. ÖED esnasında oldukça hüzünlü bir sesle “bütün bu sırların kendisine tekrar verilip verilmeyeceğini” soran AH, şöyle devam etmektedir:

“Aslında ‘sesim’ şunu istedi: ‘Lütfen, onların hepsini bana geri verebilir misiniz şimdi? Ebediyyen minnettar kalacağım.’ Cevap şu kelimelerle geldi: ‘Biz şimdilik sana sırların sadece birini verebiliriz, kalanı ihtiyacın oldukça zaman içinde sana verilecek.’ ‘Geri verme’ kelimesi dilimde tadını hissettiğim için çok kayda değerdi, birinin dondurmanın tadını çıkarması gibiydi. Sonra ben ‘Bana şimdi yine söyleyebileceğiniz şey nedir?’ dedim. Cevap; ‘Tüm bunların hepsi Bir’ diye geldi. Sonra da bu ve diğer deneyimleri yaşadım.”

3.2.10. Doğal Güzellikler ve Renkler

Literatürde “çiçeklerle, gökkuşaklarıyla bezenmiş, çok güzel mekanlar”, “renkli bir gökyüzü” gibi tasvirlerle rastlanmaktadır.⁶² Işık başlığı altında da ifade edildiği gibi, ışığa giren kişi kendisini farklı bir alemde bulur. Bu farklı alem harika bahçeleri, nefes kesen çiçeklerle bezeli kırları, nehirleri içerebilir.⁶³ Bu çalışmada ise mülakat yapılan 13 katılımcıdan

62 Morse, Perry, *Işığa Bir Adım Kala*, s. 47, 71.

63 Penny Sartori, Near Death Experiences Video 30 Ocak 2015, Çevrimiçi: <https://www.watkinsmagazine.com/dr-penny-sartori-near-death-experiences>; 01.07. 2018, 01: 30.

sadece bir tanesi, doğal güzellikler gördüğünü aktarmıştır. SW, o esnada gökyüzünü, normal yaşantısı sırasında Michigan Gölü'nün kıyısında izlediği günbatımlarına benzeterek, "Kızılıklar, mavilikler ve bir de ışık vardı. Renklerin şeffaf güzelliğinde yoğun bir huşu hissettim, huşunun korkusunu hissettim. Çok parlaklardı, sadece o da değil, renkler kat kattı ve her bir kat görülebiliyordu" diye aktarmıştır.

3.2.11. Sesler

Literatürde bilişsel unsurlar başlığı altında ele alınan ses unsuru, katılımcının bedeninin bulunduğu fiziksel ortamdaki sesleri işitmesi ve BDD yaşamasıyla geçtiği farklı alemdeki sesleri işitmesi olarak iki açıdan ele alınabilir. Katılımcılarımızdan SW, ÖED esnasında işittiği tüm sesleri "muazzam bir müzik" olarak nitelendirmektedir. Diğer bir katılımcımız AH ise ÖED sırasında çıt bile çıkmadığını, kendi nefesinin hatta kıyafetlerinin hışırtısının bile bulunmadığını belirterek, böylesi bir deneyimi yeryüzünde daha önce hiç tecrübe etmediğini söylemektedir. Büyük bir sessizliğin hakim olduğu deneyimde yaşanan bu durumu, "bütünüyle, mutlak, yüce, eksiksiz saadet içeren bir sessizlik" olarak nitelendirmektedir. Sessizliğin sesini hisseden AH, deneyiminin bu kısmını " Kısa bir süre içinde ya da görüldüğü kadarıyla aniden soft güzel fısıldamalar oldu. Binlerce ses gibi geldi. Ama bunlar dünyevî sesler değildi. Erkeksiden ziyade kadınsı seslere benziyordu. Seslerin hepsi birden konuşuyordu ve konuşulan yeryüzünde bilinen bir dil değildi" diyerek anlatmaktadır.

3.2.12. Hayatı Gözden Geçirme

ÖED yaşayan kişiler, bu deneyimleri sırasında geçmiş hayatlarının bir film şeridi gibi gözlerinin önüne geldiğini ifade etmektedirler. Hem Moody⁶⁴ hem Greyson⁶⁵ araştırmalarında kişinin tüm hayatının ya da hayatından belirli bölümlerin deneyim esnasında gözlerinin önünden geçtiği tespitinde bulunmuşlardır. Panoramik bir görüntü şeklinde tarif edilen bu özellik, bu çalışmaya katılan 13 kişiden 2'sinde görülmüştür. Katılımcılardan DR, parlak göz alıcı ışık demetini Tanrı olarak yorumlayarak, "Parlak Göz Alıcı Işık, gözlerimin içine baktı ve hayatımı detaylıca izlemeye başladım. O andan itibaren her şeyi doğumumu ve öncesini sırasıyla gördüm" demektedir. Burada katılımcı, hayatın gözden geçirilmesinin dışarıda, deyim yerindeyse uzak geçmiş olarak nitelendirilebilecek bir dönemde, Grof'un ifadesiyle perinatal döneme gitmiştir. Kaza geçirerek köprüden

64 Moody, *Life After Life*, s. 58.

65 Greyson, "The Near-Death Experiences Scale: Construction, Reliability, and Validity", s. 372; Bruce Greyson, "The Mystical Impact of Near-Death Experiences", *Shift: At The Frontiers of Consciousness*, December 2007–February 2008, No: 17, s. 9.

düşen DR, bu kazada yaşadığı ÖED'ye ilişkin olarak "Köprü olayında 14 yaşımıdaydım. Beni doğum öncesi anılarıma götürdü" ifadesinde bulunmaktadır.

Aynı unsuru rapor eden ikinci erkek katılımcı olan BB ise, doğumundan o ana kadar yaşadığı hayatının gözünün önünden tüm detayıyla geçtiğini, "Çok hızlı bir şekilde Almanya'da doğuşumu, Birleşik Devletlere taşınmamı, bütün okul günlerimin hepsini yeniden yaşadım" diyerek anlatmaktadır.

3.2.13. Geri Dönmede İsteksizlik

ÖED deneyimi yaşayan kişi isteyerek ya da istemeyerek fizik bedenine geri dönebilir. Ancak literatürde genellikle katılımcıların geriye dönmede isteksiz olduğu bilgisine rastlanır. Deneyim sonunda ÖED yaşayan kişiler, kendilerini "bir an içinde" tekrar hayatta bulurlar. Katılımcılarımızdan AH de deneyiminin bu safhasını anlatırken, ayrılmama isteğinin kendisinde yoğun olarak bulunduğu "Tek hatırladığım şey, oradan ayrılmamayı istediğimdi" diyerek dikkat çekmektedir. Katılımcılardan AY ise "keşke daha çok vermek ve merhametli olmak için dönsem" dediğini hatırlamaktadır.

3.2.14. Deneyimi Anlatmak İstememe ve İfade Edememe

ÖED'ler tıpkı mistik deneyimler gibi kelimelerle tam anlamıyla ifade edilemeyen tecrübelerdir. Bu araştırmada mülakat yapılan 13 katılımcıdan 5'i "deneyimi anlatmak istememe ve ifade edememe" durumu yaşadığını bildirmiştir. Katılımcı AH, deneyiminin ayrıntılarını anlatırken, dünyevî hiçbir sözcüğün böylesi bir tecrübeyi tanımlamakta yeterli gelmediğine işaret etmiştir. Deneyim sırasında işittiği fısıltıları, "güzel" sözcüğüyle ifade eden AH, bu sözcüğün onların seslerinin karşılığı olmadığını söylemiştir. MÇ de deneyimde yaşadığı sonsuz aşk ve sevgi duygusunu, "tarifsiz, kelimelerle anlatılamayacak sonsuz bir duygu" şeklinde anlatmıştır.

3.3. Deneyim Sonrasına İlişkin Bulgular

3.3.1. İnançtaki Değişim

ÖED sonrası spiritüel değişim ve dinî inançlardaki değişim oldukça yaygındır. Bazı insanların daha dindar oldukları, iman, inanç ve ibadet boyutunda değişime uğradıkları görülmektedir. Bazılarının ise dindarlığında düşüş, ancak spiritüel oluşunda artma görülmektedir. Bizim çalışmamızda bu durumun tam aksi tespit edilmiştir. Sözelimi, deneyim öncesi neredeyse inancını kaybetmeye başladığını söyleyen MÇ, deneyim sonrası hakikatin İslam'da olduğuna inandığını, herhangi bir cemaate bağlı olma-

dığını vurgulamıştır. Katılımcılarımızdan NP ise, kişisel deneyimi sonrası “Rabbinin ona yakın olduğunu” hissederek bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Daha sonra, Hz. Allah’ın bana daha yakın olduğunu hissettim ve sadece dostlara gittiğimde bana sabır tavsiye ettiler. Ama şunu öğrendim, onların sabır dediği, bizim bildiğimiz sabır değil. O sabır, tamamen iradeye tefekkürü yerleştirmek, dile sükut-u lisani vermek, bunu öğrendim. O dedikleri sabrı giymeye çalıştığım zamanda, bir kolumun bile yandığını hissettim ki, o yeleşin hepsini giyemedim sabır konusunda. Sonra Hz. Allah’tan da işaret geldi. Rabbim dedi ki, sabır olarak ben size yetmiyor muyum?”

Yabancı katılımcılarımızdan AH, deneyiminden sonra hayatında değişiklik olduğunu, uygulamada daha spiritüel ve daha motivasyonlu hale geldiğini; insan olması mümkün olmayan bir Yaratıcı’nın varlığına ÖED sonrası, daha çok ikna olduğunu ifade etmiştir. SH ise şunları söylemiştir:

“Ama hiç alakası yokmuş. Asıl aradığım şey, ölüm sonrasındaymış. Cennet cehennem kavramları benim için hala bir bilinmezdir, ama sonrasında insanları cehennem adı altında korkuttukları gibi bir kısım olduğuna inanmıyorum. Var olan değerlerim daha da güçlendi.”

3.3.2. İbadetlerdeki Değişim

Bu araştırmada katılımcıların deneyimleri sonrasında iman ve inanç değişimleri yaşadıkları tespit edildiği gibi ibadetlerinde de belirgin değişiklikler olduğu sonucuna varılmıştır. Dinî pratiklerini daha fazla yapmaya başlamış olan katılımcılardan HA (K: 41), kaza ve deneyim sonrası namazlarının ve oruçlarının sıklığının değiştiğini, sürekli Kur’an-ı Kerim okuduğunu söyleyerek kendi öyküsünü şöyle dile getirmiştir:

“İbadetlere daha sıkı sarılmaya başladım. Namazlarıma dikkat eder hale geldim. Perşembe oruçlarına başladım. Kimseyi yargılamıyorum, bu Alevîdir, Kürt’tür diye... Kaza öncesi Allah’la ilişkiyi, hep çocukla anne arasındaki ilişkiye benzetiyorum. Mesela başkasının çocuğunu sevmek nasıl, şimdi kendi çocuğunu sevmek nasıl... Kazadan sonra bu duygu, daha da derinleşti. Önceden O’nu tanıma vardı, ama kazadan sonra daha da derinleşti.”

Mülakat yaptığımız YA, ÖED sonrasında namaz kılmaya karar verip başladığını belirterek, “Beş vakit namaza başladım” diyor. KU ise, deneyiminin kendisini daha çok motive ettiğini, Kur’an’ı harfiyen uyguladığını, ama dindarlığı tam uygulayamadığını, farklı bir uygulama tarzı olduğunu anlatmıştır.

Katılımcılarımızdaki iman, inanç ve ibadet değişimlerinin yanı sıra 2'si tebliğ yapma arzularının da arttığını bildirmiştir. Sözgelimi, SA durumunu şu cümlelerle aktarmıştır:

“Ödünç verilmiş bir zamanla yaşadığımızdan ötürü, kendimi toplumdan uzak hissediyordum. Bu, ÖED'den hemen sonra yaşadığım çok yoğun bir duyguydu ve ÖED deneyimimden sonra yıllar geçse de hâlâ aynı hissediyorum. Etrafımdaki insanların samimi ve dürüst olmadıklarının daha çok farkında oldum. ÖED'den önce her zaman yardımsever ve dürüst bir insan olmaya çabaladım. ÖED öncesi ibadet olarak bir Müslümanın yapması gereken her şeyi yapıyordum; namaz kılıyordum, zekat veriyordum. Haftada bir ya da iki kez cemaatle zikirle katılıyordum. Tarikatimizin günlük virdlerini yerine getiriyordum. ÖED sonrasında da gecekond bölgesindeki gayrimüslimlere yönelik cemaat zikirlerinin düzenlenmesinde destek oldum. Hâlâ haftalık cemaat toplantılarına katılıyorum ve günlük virdlerimi yapıyorum. Nafile ibadetler yapmaya başladım. Peygamber (sav) methetmek adına Mevlid ayında ve bayramlarda hediyeler dağıtıyorum, kapımızı çalan gayrimüslimlere koliler veriyorum ve dilerlerse şehadet getirmeleri için destek olabileceğimi söylüyorum.”

3.3.3. Empati ve İyilik

ÖED literatürü incelendiğinde bir çok kişinin daha toleranslı oldukları; deneyim esnasında kuşatıldıkları büyük sevgiyi fizik bedenlerine geri döndükten sonra da sürdürerek,⁶⁶tüm canlılara karşı sevgi besledikleri; insanları daha az eleştirdikleri, daha duygusal ve daha affedici oldukları görülmektedir. Bizim araştırmamızda bu anlamda deneyim sonrası değişim yaşadığını beyan edenlerden biri, SH'dir. O, bu değişimi küçük boyutta yaşamıştır. Buna gerekçe olarak da, zaten anlayışlı ve sevgi dolu bir insan olmasını göstermiştir. SH, “Amainsanlara ve davranışlarına daha da empati ile yaklaşmaya başladım. O kimseyi karşılıksız bırakmayacak adalete sahip diye düşünüyorum. İnsanlara ölümün kötü ve korkulmayacak bir şey olduğunu hatırlatmaya başladım. Var olan hümanistliğim daha da arttı.”

KU ise şunları söylemiştir:

“İhtiyaç sahiplerine Allah rızası için yaptıklarımla daha ilgiliyim. Ölümün daha çok farkındayım ve ölüme dair daha çok rüya görüyorum. Her ay ihtiyacı olanlara yiyecek götürüyorum, yetim eğlencelerine katıldım ve fakir bölgelerde Nakşibendi zikirlerinin yapılmasında destekçi oldum. (...)

66 Van Lommel, *Consciousness Beyond Life: The Science of the Near-Death Experience*, s. 152; Gary Groth Marnat, Roger Summers, “Altered Beliefs, Attitudes and Behaviors Following Near-Death Experiences”, *Journal of Humanistic Psychology*, 38, 1998, s. 110-125.

Toplumdan oraya ait olmadığım hissiyle uzak kalmış hissettim kendimi. İyilik yapmak ve diğerlerine yardım etmek konusunda farkındalık kazandım.”

3.3.4. Kişilik Değişimi

ÖED’lerin olağan özbenliğin bozulmasına neden olduğu ve ego’nun yokluğu bir çok kişisel değişiklik meydana getirdiği tespit edilmiştir.⁶⁷Bizim katılımcılarımızdanBB deneyim sonrası duygularının arttığını, içinin derinliklerinde daha önceden bilmediği duyguları hissettiğini, deneyimi müteakip birkaç yıl içinde ruhsallığının had safhaya ulaştığını, yani önsezilerinin, insanlar hakkında bazı şeyleri bilmesinin, olacıklara dair haber vermesinin arttığını vurgulamıştır.BB, yaşadığı deneyimi, ölüm sonrası hayata bir ön bakış ya da önceki yıllarda geçirdiği şiddetli bir travmanın iyileştirmesi olarak gördüğünü, kendisine maddeyle verdiği zararın ışıkla karşılaşmasında kendisinden mucizevî bir şekilde kaldırıldığını, uyuşturucu ve sadist yapısıyla kaybettiği benlik ve sağlık duygularını geri kazandığını söylemiştir.

SA ise duygusal olarak içe dönük hale geldiğini şöyle ifade etmiştir:

“Duygusal olarak daha içedönük oldum. Ölümü daha çok düşünür oldum. En nihayetinde hepimizin yalnız kalacağını ve yeryüzündeki hiç bir şeyin bakî olmadığını farkına vardım.”

3.3.5. Ölüme ve Ölüm Sonrasına Bakış

Daha önce yapılan birçok çalışmada da ölüm korkusunda, hatta nörotik hayat anksiyetelerinde azalma ortaya konulmuştur.⁶⁸ Bizim katılımcılarımızın önemli bir kısmı ölüm korkusunda azalma olduğunu bildirmiştir. Ölüm korkusundaki azalmanın nedeni olarak deneyim esnasında yaşananlar ile özellikle de varoluşun başka bir aşamasına geçildiği fikriyle katılımcıların zihninde yeni bir ölüm anlayışının gelişmesi gösterilebilir.⁶⁹

Katılımcılarımızdan YA, “İnanın ki korkmuyorum” derken, kendisi için en önemli şeyin, iman ile öbür dünyaya gitmek olduğunu söylemiştir. SW ile DR ise, kesin bir ifadeyle ölümden korkmadıklarını vurgularken, MÇ de “Korkmam” ifadesini vermiştir.

ÖED yaşadktan sonra ölümü korkulan bir olgu olmaktan çıkaranlardan biri olan KU, eskiden ölümden korktuğunu ama artık korkmadığını

67 Munteanu,“Near Death Experiences – a Theoretical and Practical Approach”, s. 42.

68 Kundhart, “A Review of Near Death Experiences”, s. 224.; David H. Rosen, “Suicide Survivors A Follow-up Study of Persons Who Survived Jumping from the Golden Gate and San Francisco-Oakland Bay Bridges”, *Western Journal of Medicine*, 1975, 122 (4), s. 294.

69 Moody, *Life After Life*, 1975, s. 87-91.

belirterek, “Acıyı yaşamaktan korkuyorum, ölümün kendisinden sıfır korkuyorum. Sadece tek korkum şu olur: Başarısız olmaktan korkuyorum” demiştir.

HA, ölüm hakkındaki düşüncelerini şöyle anlatmıştır:

“Kabre girmekten korkuyorum. Karanlık korkum var. Mesela bir banyoda bile uzun süre kalamıyorum. Orada küçükük 2 metre bir yerde kalacaksın. Kazadan sonra daha çok korkuyorum.”

AH ise ölümden korkup korkmadığından emin olmadığını söylemiştir. Emin olduğu tek şey, ölüme ilişkin “belki biraz kaygılı” olduğudur. SA ise, ölümden korktuğunu, deneyim öncesinde de bu korkusunun var olduğunu ifade etmiştir. SA, bu korkuda ailenin de etkisi olduğuna işaret ederek: “Katı bir aile ortamında büyüdük, kabirdeki cezalandırmadan bahsedilirdi bize. Ölümden de günahkar olduğumu bildiğim için, korkuyorum.” demiştir.

1990’da yapılan bir çalışma⁷⁰ÖED sonrası deneyimcilerin % 100’ünün ölüm sonrası hayata inandıklarını ortaya koyarken, 1998’de yapılan bir diğer çalışma⁷¹ÖED sonrasında birçok insanın ölüm sonrası hayata inancının arttığını göstermiştir. Bazı çalışmalar ÖED’lerin ölüm sonrası hayata işaret edip etmediği sorusu üzerinde durmaktadır. Moody’nin ÖED’leri popüler hale getirmesiyle araştırmacılar ölümden sonra hayat sorunlarından kaçınır hale geldiler. En az ölüm kadar ölüm sonrasına bakış da hayatın merkezine oturmuş bir konudur. Bu bağlamda katılımcılarımıza ölüme bakışları ve ölüm sonrasına dair inançları sorulduğunda YA, ölüm sonrası hayatın varlığına yarı inançlı halde, kendisinin cennet yerine cehenneme gideceğini düşündüğünü söyleyerek cevap vermiştir. Buna neden olarak da bu dünyadaki ahvalini göstererek, “Öteki dünya dedikleri şey varsa, biraz daha az ıstırap çekerim herhalde. Bu da yaptığım hayır hasenattan dolayı yoksa gençken çok hata işledim ben. Eskiler aklıma geldikçe biraz darlanıyorum” demiştir.

SH’nin ise, ÖED yaşadktan sonra ölüme ilişkin düşüncesi değişmiştir. Daha önce üzerine çok düşünmese de ölümü “can sıkıcı ve bilinmez bir son” olarak düşünürken, kişisel ÖED’den sonra, ölüme farklı bakmaya başlamıştır. Artık çok güzel ve huzurlu bir yere gideceğine inanan SH, “Ölümün bir son ve kötü olduğu düşüncesi yerine, huzurlu ve dünyevi her şeyden arınma olduğunu düşünüyorum” demiştir.

70 Cherie Sutherland, “Changes in Religious Beliefs, Attitudes, and Practices Following Near-Death Experiences: An Australian Study”, *Journal of Near-Death Studies*, 1990, 9 (1) s. 23.

71 Marnat, Summers, “Altered Beliefs, Attitudes and Behaviors Following Near-Death Experiences”, s. 110-125.

MÇ ise ÖED deneyimine dayanarak, ölümün bir uyanma olduğunu söylemiştir. Hayatının her döneminde ölümün bir son olmadığına inandığını anlatan MÇ, “Hem İslami öğretilere hem de NDE deneyimime dayanarak, uyanacağımıza inanıyorum” aktarımında bulunmuştur.

HA ise ÖED yaşamasına neden olan kaza öncesi ölümü hiç düşünmediğini vurgulayarak, ölümü bir “geçiş” olarak kabul etmiştir ve “Ölüm, başka bir boyuta geçiştir” demiştir. Bu geçişin nasıl olacağını, yani ölüm sonrasında ise bu dünyadaki yaşantıya göre belli olacağını ifade eden HA, “Ölüm gelince kimse de yaşayamaz. Öldükten sonra insanlar cennete ya da cehenneme giderler. Amellerimize göre Rabbim artık bizi bir yere yerleştirecek” diye ifade etmiştir.

Diğer bir deneyimci SW de, ÖED sonrasında “ilk kez kendisi olduğuna” dikkat çekerek, öldükten sonra başka bir yaşamın tecrübe edileceğine kesinlikle inanmaktadır. “Öldükten sonra ruhsal idrakimizin, halihazırda kimliğimizle bağlantısı olmayan başka bir yaşam tecrübe edeceğine tamamen inanıyorum” diyen SW, bu tecrübeye “yeni macera” adını vermektedir ve bu yeni maceranın bu dünyada olmayacağını söyleyerek, “Bu kâinat bizim geri gelmemiz için oldukça büyük” şeklinde konuşmaktadır. Ölüm korkusu yaşamadığına işaret eden SW, sadece “hakikat olmadığını bildiğim dirilişe layık olmama kaygısı” yaşadığını ifade ederek, “Ölüm sonrası ve Tanrı konusunda, ikisinde de şüphe yok. İkisi de hayatta rol alıyorlar” açıklamasında bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, klinik olarak ölü kabul edilen insanların ruhlarının fiziksel bedenlerini terk etmesiyle farklı bir aleme gitmelerini; bedenlerinin dışında seyahat etmelerini, kendilerini yahut etrafında olup bitenleri dışarıdan bir gözlemci gibi izlemelerini; tünel, boşluk, ölmüş yakınlarla karşılaşma vb. unsurları tecrübe etmelerini, geri döndükten sonra tüm yaşadıklarını detaylarıyla anlatmalarını içeren “Ölüm Eşiği Deneyimlerini” din psikolojisi bağlamında ele almaktadır. Zira tüm diğer dini mistik tecrübelerde olduğu gibi ÖED de öncesi, esnası ve sonrası açısından önemli psikolojik yönlere sahip oldukça dikkat çekici bir olgu olması nedeniyle din psikolojisinin ilgi alanına girmektedir.

Araştırmada daha önceki birikimin sağladığı zemin üzerinde, nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme (purposive sampling) yöntemiyle belirlenen ve kartopu tekniğiyle ulaşılan ÖED yaşamış kişilerle mülakat yapılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan 8’i Türk, 5’i yabancı uyruklu olmak üzere 13 ÖED deneyimcisininin 7’si erkek, 6’sı kadındır. Ka-

tılımcıların 5'i duygusal travma, 4'ü kalp krizi, 2'si trafik kazası, 1'i şofben zehirlenmesi, 1'i köprüden düşme sonrası ÖED yaşamıştır. Katılımcılardan biri hem trafik kazası hem yat kazası sonucu iki farklı ÖED yaşamıştır. Mülakat çalışmasına katılan katılımcıların 10'u İslam, 1'i agnostisizm, ikisi deizm inancına sahip iken Müslümanlardan biri ise önce ateizm, agnostizm ve deizm inançlarından geçip Müslümanlığı seçmiştir.

Katılımcılar, kişilik yapıları bakımından ele alındığında, 5'i içe dönük, 3'ü dışa dönük olduğunu, 1'inin ise değişken ama son zamanlarda dışa dönük hale geldiğini bildirmiştir.

ÖED yaşayan katılımcılardan 11'inin deneyim öncesinde psikolojik ilaçlar almadığı, 1'nin bu tarz ilaçlar kullandığı, 1'inin ise deneyim öncesindeki bir yıl içinde ilaç ve madde kullanmamasına rağmen, daha öncesinde ilaç ve madde bağımlısı olduğu tespit edilmiştir. Mülakat yapılan kişilerin 8 tanesinin deneyim öncesinde psikolojik hiçbir sorununun olmadığı, 4 tanesinin ruhsal çöküntü yaşadığı, bir tanesine ise deneyim öncesi bipolar bozukluk teşhisi konulduğu bilinmektedir.

Araştırmada yer alan 8 kişinin daha önce ÖED'ye dair hiçbir bilgiye sahip olmadıkları, 5 kişinin ise ÖED'den farklı şekillerde haberdar oldukları bilgisine ulaşılmıştır.

ÖED unsurları ele alındığında katılımcıların beşinin farklı mekan algısına, ikisinin hız duygusuna, birinin ansızın kavrayışa, birinin yaşamın gözden geçirilmesine, birinin seslerin kesilmesine şahit olduğu görülmüştür. Katılımcıların 5'i huzur hissi, 3'ü mutluluk, 3'ü rahatlatma ve ferahlık, 2'si aşk ve sevgi, 1'i korkusuzluk, 1'i kozmik birleşme duyguları yaşarken, 8'i de ışık görmüştür. Yine Katılımcıların 10 tanesi BDD yaşamış, 1 tanesi beden dışındakileri görmüş, 1'i normalden daha canlı duygular yaşamış, 7'si başka bir alem duygusu hissetmiş, 8'i başka bir varlık ya da varlıklarla karşılaşmıştır. Katılımcıların 3 tanesi tünel, 2 tanesi boşluk, 2 tanesi yüce bilgiye erişme, 2 tanesi yargılanma, 3 tanesi özel görev, 1 tanesi doğal güzellikler, 4 tanesi ses ya da sessizlik gibi temel unsurları deneyimlemişlerdir.

Deneyim sonrası görülen değişimler kapsamında katılımcıların 9 tanesinin ölümden korkmadıkları, 2 tanesinin korktuğu, 2 tanesinin ise korkup korkmadıklarını bilmedikleri, 1 kişinin geri dönmede isteksizlik tecrübe ettiği, 1 kişinin deneyimini anlatmada ifade edememe sıkıntısı yaşadığı ve 1 tanesi hariç hepsinin hayatında ciddi değişiklikler olduğu görülmüştür.

ÖED sonucu, bu kişiler, yeni bir öteki dünya inancı edinmişlerdir. Bu

inancın odağında ruhlarını geliştiren, insanlığa sevgiyle bakmalarını sağlayan, iyilik yapma isteklerini artıran kuşatıcı bir sevgi vardır.

ÖED yaşamadan önce ateist olanların, bu deneyim sonrası Tanrıya inanma noktasında değişim yaşadıklarına dair bulgulara biz de ulaştık. Bu belki de araştırmamızın din psikolojisi açısından en dikkate değer bulgularından biridir. Nitekim Raymond Moody de çalışmalarında kendisini ateist sanan kişilerin, aslında doğasında hiç de ateist olmadıklarını saptadığını belirtmektedir. Ona göre her insanın içinde bir “Tanrı” bilgisi ya da sezgisi vardır ve bu ÖED gibi bir sınıra dek örtülü bir şekilde insanın içinde gizlenebilir, ÖED gibi bir durumda ortaya çıkabilir.⁷²

Bu araştırmada ÖED’nin oluşum sıklığı, demografik özellikler, eğitim, medenî hal, meslek, yaşantı öncesi dinî-manevî eğilimler arasında bir ilişki bulunduğu dair herhangi bir veriye ulaşılmamıştır. Ancak katılımcılarda deneyim öncesi mistik ve olağan dışı meşguliyetlerin olduğu, bu durumun yaşantının değişmesinde etkili olabildiği görülmüştür.

Bu çalışmada literatürdeki Greyson tasnifine göre kategorize edildiğinde bilişsel unsurlara uygun olarak katılımcılarda “farklı bir algı, hız, ansızın kavrayış, fısıltılar, mutlak sessizlik, yaşamın bir film şeridi gibi göz önünden geçmesi, farklı mekan algısı”; afektif unsurlara uygun olarak “ışık, huzur, dinginlik, sekine, korkusuzluk, ferahlık, arınmışlık, mutluluk, güven, onur, sevgi, aşk, kabullenme, teslimiyet, kozmik birleşme”; paranormal unsurlara uygun olarak “BDD, duyu ötesi algı, bedeninin dışından kendini ve/veya etrafındakileri izleme, normalden daha canlı duygular”; transandantal unsurlara uygun olarak ise “başka bir alem, başka bir varlık/larla karşılaşma, ölen yakınlarla karşılaşma, melekleri görme” gibi unsurlar tespit edilmiştir.

ÖED literatürüne uygun şekilde deneyimlerin insanların dinî inançlarının değişmesine, bunun pratiğe aktarılmasına, maneviyatlarının güçlenmesine dahası evrensel bir maneviyat anlayışına sahip olmalarına neden olduğu saptanmıştır.

Görüşmelerde ÖED’lerin, onlarda ölüm korkusunu azalttığına, kalıcı bir huzur hissi yarattığına dair beyanlara rastlanmıştır. Kanaatimizce bu deneyimlerin diğer insanlara aktarılması onların da ölümü hayatın olumlu bir parçası olarak kabul etmelerini sağlayacaktır.

Özetlemek gerekirse, ÖED sonrası kişilerin daha manevî veya daha dindar bir yaklaşıma sahip oldukları, dolayısıyla hayatlarında dinî ve ahlakî bakımdan olumlu değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Bir başka

72 Moody, *Karşı Tarafın Işığı*, s. 120.

deyişle ÖED sonrasında deneyimcilerin psikolojik değişimlere uğramalarının yanı sıra din, maneviyat ve Allah inançlarında da farklılıklar izlenmektedir. Deneyim esnasında Kutsal Varlıkla karşılaşma, bir Yaratıcının ve ölümden sonra hayatın olduğu, hayatın bir anlamının bulunduğu fikrinin benimsenmesine katkı sağlamaktadır.

Bu alanda gelecekte yapılacak çalışmaların daha geniş çalışma grupları üzerinde yapılması, hatta bu çalışmaların değerlendirileceği detaylandırılmış ölçeklerin geliştirilmesi, ÖED'leri bütün boyutlarıyla anlayıp, ölüm eşiği deneyimi yaşayanların geçirdikleri dinî ve manevî değişimlerin daha açık bir şekilde gözlemlenmesini sağlayacak, bunun yanı sıra ölüm sonrasına da ışık tutacaktır.

Ekler:

Tablo1: Bulguların Greyson (1983) Ölçeğine Göre Kategorizesi

Katılımcı	Dini	Bilişsel Unsurlar	Afektif Unsurlar	Paranormal Unsurlar	Transandantal Unsurlar
KU	İslam	Farklı bir algı	Huzur, ışık, mutluluk, güven	Beden dışına çıkma, duyu ötesi algı	Başka bir alem, Başka bir varlıkla karşılaşma
SA	İslam	Hız	İşık	Beden dışına çıkma, kendisini izleme	Başka bir alem, Başka bir varlıkla karşılaşma
AH	İslam	Ansızın Kavrayış, Hız, mutlak sessizlik, fısıltılar	Huzur, ışık, mutluluk, kozmik birleşme, özsaygı, özgüven, ferahlık, sevinç, coşku	Beden dışına çıkma, kendisini izleme	Başka bir alem, Başka bir varlıkla karşılaşma
SW	-	Farklı bir algı	İşık, sevgi, onur, huzur, berraklık, dinginlik, kabullenme, teslimiyet, liyakat	Beden dışına çıkma, normalden daha canlı duygular	Tarif edilemez başka bir mekan
NP	İslam	Farklı bir algı	-	Beden dışına çıkma	Başka bir alem, Başka bir varlıkla karşılaşma
HA	İslam	-	Ferahlık	Beden dışına çıkma, kendisini izleme	-
MÇ	İslam	Farklı bir algı	Aşk, sevgi, derin huzur duygusu, ışık, arınmışlık	Beden dışına çıkma,	Başka bir alem, Başka bir varlıkla karşılaşma
YA	İslam		Pembe ışık	Beden dışına çıkma	-
DR	-	Yaşamın Gözden Geçirilmesi	İşık	Beden dışına çıkma	Kutsal Varlıkla Karşılaşma
SH	İslam	Farklı mekan algısı, zamanın ortadan kalkması	İşık, huzur, mutluluk	Beden dışına çıkma	Başka bir alem, Başka bir varlıkla karşılaşma
AY	İslam	Seslerin kesilmesi	Huzur, sekine, korkusuzluk		Kapağı açık bir zarf alma
AT	İslam	-	Rahatlama, ferahlık	Beden dışındakileri, etrafındakileri gözü kapalı görebilme (BDD)	Melekleri görme
BB	-	Hayatın gözden geçirilmesi	İşık, Sevgi, birleşme hissi	BDD	Refakatçilerle karşılaşma

Tablo 2: ÖED Esnası Temel Karakteristikleri

Araştırmacı	Bilişsel Karakteristikler	Afektif Karakteristikler	Paranormal Karakteristikler	Transandantal Karakteristikler
Moody (1975)	-İçinde bulunulan fiziksel ortamdaki sesleri duyma -(Ötealemden) sesler duyma -Hayatın gözden geçirilmesi	-ifade edemezlik -huzur ve sükunet duygusu	-BDD -karanlık tünel	-başkalarıyla karşılaşma -Işık Varlık -Sınır noktası ve geri dönme
Ring (1980)		-huzur duyguları -parlak bir ışık deneyimleme	-BDD -bir tünel ya da karanlık bölgeye girme	-İşığa girme ya da kişilerle yahut figürlerle karşılaşma
Greyson (1983)	-Zamanda hızlanma -hızlı düşünceler -anın ya da geçmişin gözleri önünden geçmesi -Kendisini / başkalarını / evreni anlamak	-Ferahlama, huzur, memnuniyet -Neşe veya mutluluk -Evrenle uyum ya da birleşme duygusu -Parlak bir ışık ile kuşatılmak ya da ışığı görmek	-canlı duygular -altıncı his / olağanüstü algılar -gelecekteki sahneler görme -kendi fiziksel bedeninden ayrılma	-mistik ya da dünyevî olmayan bir aleme geçiş -mistik bir varlıkla karşılaşma -vefat etmiş insanları görme -dönülmez bir nokta sınırına gelmek
Uysal (2018)*	-farklı bir algı -hız ansızın kavrayış -yaşamın gözleri önünden geçirilmesi -Fiziksel ortamdaki sesler -Olağanüstü sesler	-Huzur, sekine hali, rahatlama, ferahlık -Sevgi, aşk -Mutluluk -Onur -Kozmik birleşme -Işık (Farklı renklerde)	-BDD -duyuötesi algı -kendisini izleme -fiziksel ortamdaki diğer kişileri izleme -canlı duygular -tünel -boşluk	-başka bir alem -başka varlık/lar -melekler-vefat etmiş yakınlar -Kutsal Varlık -amel defteri (zarf)

* Literatürdeki çalışmalarda rastlanan bilişsel, afektif, paranormal ve transandantal karakteristikleri bir tabloda özet şeklinde verirken kendi bulgularımızı da buraya eklemek istedik.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R. vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Kitabevi, Adapazarı, 2004.
- Birk, E., Turaeva, M., "Near-Death Experiences in Central Asia", *Advanced Studies in Medical Sciences*, 2013, 1(1), ss.1-10.
- Blanke, O., Dieguez, S., "Leaving Body and Life Behind: Out-of-Body and Near-Death Experience", S. Laureys & G. Tononi (Eds.) *The Neurology of Consciousness*, 2009, ss. 303-325.
- Brown, D. J. "Exploring the Near-Death Experience: An Interview with Charles Tart": *Maps Bulletin*, ty. 20(1), ss. 15-18.
- Dein, S., "Attitudes Towards Spirituality and Other Worldly Experiences: an Online Survey of British Humanists", *Secularism and Nonreligion*, 2016, 5(9), ss. 1-8.
- Demirkol, M.E., Tamam, L., "Ölüm İyiliği Fenomeni", *Çukurova Medical Journal*, 2016; 41 (3), 559-563.
- Evans-Wentz, *The Tibetan Book of the Dead* (Bardo Thodol), Oxford University Press, London, 1980.
- Janice M. H. et al., "Teaching About Near Death Experiences: The Effectiveness of Using the Day I Died", *Omega*, 2011, 63(4), ss. 373-388.
- Janice M. H. et al *The Handbook of Near Death Experiences*, Praeger Publishers, USA, 2009.
- Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Fox, M., *Through The Valley of the Shadow of Death*, Routhledge Group, Canada, 2003.
- Greyson, B., "The Mystical Impact of Near Death Experiences", *Shift: At The Frontiers of Consciousness*, 2007-2008,17, 9-13.
- Greyson, B., "The Near-Death Experiences Scale: Construction, Reliability, and Validity", *Journal of Nervous and Mental Disease*, 1983, 171, ss. 369-375.
- Greyson, B., "Near- Death Experiences Precipitated by Suicide Attempt: Lack of Influence of Psychopathology, Religion, and Expectations", *Journal of Near-Death Studies*,1991, 9 (3), ss. 183-188.
- Greyson, B., Stevenson, I., "The Phenomenology of Near-Death Experiences", *Am J Psychiatry*, 1980,137(10), ss. 1193-1196.
- Grof, S., *Sonsuz Yolculuk*, Çev. Cengiz Yücel, Ray Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Jones, C., *Huzur İçinde Yatsın: Ölüme Dair Herşey*, çev. Mehmet Gürsel, Dharma Yayınları, İstanbul, 2004.
- James, W., *The Varieties of Religious Experience*, Collins, London, 1971.
- Kafrawi, "The Path of Subud: A Study of 20th Century Javanese Mysticism founded by Muhammad Subuh Sumohadiwidjoja", *McGill University*, Montreal, 1969, 1-235.
- Kapaklıkaya, İ., *Ötesinde Ne Var?*, Araf Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Karaca, F., *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Khanna, S., Greyson, B., "Daily Spiritual Experiences Before and After Near-Death Experiences", *Psychology of Religion and Spirituality*, 2014, 6(4), ss. 302-309.
- Kundhart, M.S., "A Review of Near Death Experiences", *Journal of Scientific Exploration*, 1993, 7(3), ss. 219-239.
- Kuş, E., *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

- Liester, M.B., "Near Death Experiences and Ayahuasca Induced Experiences- Two Unique Pathways To A Phenomenologically Similar State of Consciousness", *The Journal of Transpersonal Psychology*, 2013, 45(1), ss. 24-48.
- Love, C., *Mistik Hakikatler Bilimsel Gerçekler*, Dharma Yayınları, çev. Yazgı E. D., İstanbul, 2008.
- Marnat, G.G., Summers, R., "Altered Beliefs, Attitudes and Behaviors Following Near-Death Experiences", *Journal of Humanistic Psychology*, 1998, 38, 110-125.
- Moody, R. A., *Karşı Tarafın Işığ*, çev. Güleğül Giray, Ruh ve Madde Yay., İstanbul, 1993.
- Moody, R. A., *Life After Life*, Harper San Francisco, 1975.
- Moody, R.A., *Ölümden Sonra Hayat*, çev. Gönül Suveren, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1978.
- Morse, M., Perry, P., *Işığ Bir Adım Kala*, çev. Esen B.A., Dharma Yay., 2006, İstanbul.
- Neiman, C., Goldman, E., *Ölümden Sonra Yaşam*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1999.
- Parnia, S., Young, J., *Erasing Death*, Harper One, New York, 2013.
- Randles, J., Hough, P., *Öteki Dünya*, çev. Mehmet H., Say Yay., İstanbul, 1994.
- Randles, J., Hough, P., *Ölümden Dönme Deneyimi: Ölüm Ne Yana Düser Ya da Hayat Benim Neyim Oluyor?*, Omega Yay., İstanbul, 2002.
- Rousseau, David: "The Implications of Near-Death Experiences for Research into the Survival of Consciousness", *Journal of Scientific Exploration*, 2012, 26(1), ss. 43-80.
- Ross, E.K., *Ölüm Yeni Bir Doğustur*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul, 1994.
- Rosen, D.H., "Suicide Survivors A Follow-up Study of Persons Who Survived Jumping from the Golden Gate and San Francisco-Oakland Bay Bridges", *Western Journal of Medicine*, 1975, 122 (4), ss. 289-294.
- Sabom, M., *Recollections of Death: A Medical Investigation*, New York: Harper & Row, 1982.
- Sabom, M., *Ölüm Anıları*, çev. Erol K., Ruh ve Madde Yay., İstanbul, 1992.
- Sa'i, M., Ghasemiannejad, A., "Investigating the Whatness of the Near-Death Experience and Criticizing Its Corresponding Viewpoints", *Andishe-E-novin-E-Dini, A Quarterly Research Journal*, 2014, 10(38), ss. 7-24.
- San Flippo, D., "Religious Interpretations of Death", *Afterlife & NDEs*, Kimball Pub., USA, 2006, ss. 1-26.
- Serdahely, W.J., Walker, B.A., "Historical Perspectives on Near-Death Phenomena", *Journal of near Death Studies* 1990, 9 (2), ss.105-121.
- Shushan, G., *Conceptions of the Afterlife in Early Civilizations*, Continuum International Publishing Group, New York, 2009.
- Sutherland, C., "Changes in Religious Beliefs, Attitudes, and Practices Following Near-Death Experiences: An Australian Study", *Journal of Near-Death Studies*, 1990, 9 (1), ss. 21-31.
- Tamam, L. ve ark.: "Ölümden Dönme Yaşantıları: Bir Gözden Geçirme", *3P Dergisi*, 1998, 6 (2), ss. 123-132.
- Teodora, C. A., Munteanu A., "Near Death Experiences – a Theoretical and Practical Approach", *Journal of Experiential Psychotherapy*, 2017, 20(4), ss. 39-46.

- Valarino, E.E., Ring, K., *Işığın Öğrettikleri*, çev. Canan A., Erko Yay., İstanbul, 2006.
- Van Lommel, P. et al., "Near-Death Experience in Survivors of Cardiac Arrest: A Prospective Study in the Netherlands", *The Lancet*, 2001, 358, ss. 2039-2045.
- Van Lommel, P., *Consciousness Beyond Life: The Science of the Near-Death Experience*, Harper Colliens e-book.
- Voigt, Z., "Gidip de Geri Dönerler?", *Sevgi Dünyası*, 2014.
- Voigt, Z., "Ne Zaman Ölmüş Oluyoruz?", *Sevgi Dünyası*, 2014.
- Von H., et al., "Near-Death Experiences In Cardiac Arrest: Implications for The Concept of Non-Local Mind", *Rev Psiq Clín.*, 2013; 40 (5), ss. 197-202.
- Yıldırım, A., Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2000.
- Zaleski, C., *Other World Journeys: Accounts of Near Death Experiences*, Oxford University Press, USA, 1987.
- Zaleski, C., "Does Personality Affect a Near-Death Experience?", *Near Death Experiences Series*, Article 8, <http://www.horizonresearch.org/near-death/intro-to-the-nde-phenomena/does-personality-affect-a-near-death-experience/> Erişim: 13.02.2018.
- Zaleski, C., "Subud an Indenosian Spiritual Movement", <http://code.pediapress.com/> for more information. PDF generated at: Wed, 29 Jan 2014 02:10:40, ss. 1-23.